

BLOWING PRETTY BUBBLES IN THE SKY.

HOE EEN ECONOMISCHE CRISIS EEN NIEUWE
VORM VAN BETROKKEN BURGERSCHAP
AANWAKKERT IN REYKJAVIK.

LILJA VAN HIMBERGEN.

*I'm forever blowing bubbles,
Pretty bubbles in the air.
They fly so high,
Nearly reach the sky.
Then like my dreams,
They fade and die.
Fortune's always hiding
I've looked everywhere,
I'm forever blowing bubbles,
Pretty bubbles in the air.*

(Wolfgang 2010:225)

Naam student:	Lilja van Himbergen
Naam MA Thesis:	Blowing Pretty Bubbles in the Sky: <i>hoe een economische crisis een nieuwe vorm van betrokken burgerschap aanwakkert in Reykjavik</i>
Naam begeleidster:	Drs. L. Brouwer
Discipline:	Culturele Antropologie
Master:	Multiculturalisme in vergelijkend perspectief
Studentnummer:	3955184
Inleverdatum:	15 augustus 2014
Wordcount:	21.943

Voorwoord

Voor u ligt de thesis ‘*Blowing Pretty Bubbles in the Sky: hoe een economische crisis een nieuwe vorm van betrokken burgerschap aanwakkert in Reykjavik*’, waar ik vijf maanden lang met ontzettend veel plezier aan gewerkt heb. Persoonlijk ben ik erg trots op het eindresultaat en ben ik dankbaar dat ik de kans heb gekregen om mijn thesis uit te voeren zoals ik het voor ogen had.

Ik hoop dat het verhaal van de betrokken burgers in IJsland op deze manier een groter bereik kent en dat er geluisterd wordt naar hun ervaringen. Dat de gebeurtenissen in IJsland laten zien wat voor gevolgen een economische crisis op een samenleving kan hebben en dat deze casestudy een eerste stap mag zijn in een bewustwordingsproces omtrent het tijdperk waarin we leven.

Voordat u start met het lezen van de thesis wil ik graag nog een aantal mensen bedanken voor hun medewerking. De universiteit Utrecht voor het mogelijk maken van mijn onderzoek. Lotje Brouwer voor haar tijd en inzet die ze in mijn begeleiding en in de sturing van mijn proces heeft gestoken. Daylene Kroon voor het ontwerp van de kaft. Maar natuurlijk vooral alle betrokken burgers in Reykjavik die mee hebben gewerkt aan het onderzoek, met in het bijzonder grote dank voor mijn sleutelinformanten. Zij hebben het onderzoek, mijn veldwerk en het resultaat mede mogelijk gemaakt.

Veel leesplezier!

Lilja van Himbergen

's-Hertogenbosch, augustus 2014

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1. Inleiding	blz. 1
1.1 Casestudy in mondiale context	blz. 1
1.1.1 De wereld als spiegelpaleis	blz. 2
1.1.2 Wereldwijd krachten bundelen	blz. 3
1.2 Hedendaagse antropologie	blz. 5
1.3 Onderzoekscontext	blz. 6
1.3.1 Onderzoekspopulatie	blz. 7
1.4 Methodologie	blz. 9
1.4.1 Participatie offline	blz. 9
1.4.2 Participatie online	blz. 11
1.5 Rol van de onderzoeker	blz. 13
1.6 Opbouw van de scriptie	blz. 14
Hoofdstuk 2. De storm die wij vooruitgang noemen	blz. 16
2.1 De bevolking als onderdeel van de storm	blz. 17
2.1.1 Karakterverandering van de samenleving	blz. 17
2.1.2 Betrokken burgerschap anno nu	blz. 18
2.2 Verscheidenheid in betrokken burgerschap	blz. 19
2.2.1 Diverse manieren van actief zijn	blz. 21
2.2.2 Betrokken burgerschap online	blz. 22
2.3 Internet als nieuwe koers	blz. 23
2.3.1 Internet en <i>social movements</i>	blz. 23
2.3.2 Individuele autonomie en maatschappelijke betrokkenheid	blz. 24
2.3.3 Structuren van betrokken burgerschap en <i>social movements</i>	blz. 26
2.4 Motieven als drijfveer	blz. 27
Tot slot	blz. 30

Hoofdstuk 3. <i>The Black Cone</i>	blz. 31
3.1 <i>Crisis of democracy</i>	blz. 32
3.2 <i>Post-democracy</i>	blz. 35
3.3 <i>We are getting f*cked by the government</i>	blz. 39
3.3.1 Corruptie in IJsland	
Tot slot	
Hoofdstuk 4. <i>Margur verdur af aurum api</i>	blz. 44
4.1 <i>Crisis of greed</i>	blz. 44
4.2 <i>This is not a life</i>	blz. 47
4.3 Cultureel trauma: “How many broken dreams do I have?”	blz. 51
4.3.1 Veranderingen als gevolg van de <i>wake-upcall</i>	blz. 54
4.4 <i>CTRL-ALT-DEL. Welcome to Iceland 2.0.</i>	blz. 55
Tot slot	blz. 58
Hoofdstuk 5. <i>Conclusie</i>	blz. 59
5.1 Collectieve autonomie als antwoord op de crisis	blz. 60
5.2 Hoop op verandering	blz. 61
Referentielijst	blz. 65
Bijlagen	blz. 70
Bijlage 1: Sleutelinformanten overzicht	blz. 70
Bijlage 2: Informantenoverzicht	blz. 72

Blowing pretty bubbles in the sky...

H.1 Inleiding

Het lied: *'I'm forever blowing bubbles'*¹ vind ik symbolisch voor IJsland in de periode 2006 t/m 2014. Prachtige bubbels worden gecreëerd, dromen worden werkelijkheid, *the sky is the limit*, werkelijk niets is te gek. Er worden geen vragen gesteld, mensen leven iedere dag hun droom. Maar dan gebeurt er iets. De economische crisis slaat toe, 'kreppa' in de volksmond van de IJslanders. Kreppa verwijst naar meer dan enkel de economische crisis die het land getroffen heeft, het geeft het naderen van een catastrofe aan (Boyes 2009:X). Die bewuste catastrofe komt. Aan het eind van 2008 barst binnen 72 uur de zogeheten 'speculatieve bubbel'. De IJslandse aandelenmarkt daalt 98% in waarde en de schulden van de IJslandse bevolking stijgen van de ene op de andere dag immens. De faillissementen van de drie grootste banken in IJsland, kennen een notering in de top elf van de grootste faillissementen in de mondiale geschiedenis ooit (Bussiere et. al. in: Arnarson et. al. 2011). De grote betrouwbare banken blijken levensgevaarlijke gokpaleizen met als resultaat dat er niemand is die niet getroffen is door deze crisis. Voorheen leefden burgers in een illusie met het vertrouwen dat alles in orde was. De crisis heeft burgers in IJsland op een brute manier wakker geschud en ze gedwongen om de pijnlijke realiteit onder ogen te zien.

1.1 Casestudy in mondiale context

Mijn casestudy kent een lokale focus maar is desalniettemin in een mondiaal discours te plaatsen. Mondialisering creëert complexe stromen van kapitaal, goederen en mensen die los komen te staan van grenzen (Eriksen 2007). Er is niet één vorm van mondialisering en volgens Karen Ho (2005) is het een valkuil voor wetenschappers om mondialisering als een vaststaand fenomeen te begrijpen. Tsing (2000) beaamt dit en vult aan dat het niet als statisch begrip te analyseren is vanwege allerlei verschillende niveaus en schalen. Juist die gelaagdheid maakt het een moeilijk begrip om eenduidig over te zijn (Ho 2005). Mondialisering wordt ook vaak ingezet als strategie (Tsing 2000: 351), bijvoorbeeld ten behoeve van het verdienmodel (Ho 2005).

---

¹ Songtekst "I'm forever blowing bubbles" (in Wolfgang 2010:225).

Kapitalisme kan gezien worden als de motor van mondialisering met als basis het neoliberal gedachtegoed². De belangrijkste speerpunten van het neoliberalisme zijn privatisering van overheidsinstellingen en het dereguleren van onder andere financiële markten. Een vrije marktwerking is de hoofdgedachte om de drang naar ‘meer’, die voortkomt uit het kapitalistisch gedachtegoed, te bevredigen. *The sky is the limit* gedachte heerst en alles lijkt haalbaar. Niets blijkt echter minder waar. De financiële crisis heeft de wereld opgeschrikt en mensen met beide benen op de grond gezet. Wereldwijd zijn burgers het slachtoffer geworden van de gebouwde luchtkastelen. Zo ook in IJsland, het eerste land dat ten onder ging als gevolg van de mondiale economische crisis.

1.1.1 De wereld als spiegelpaleis

Door de technologische vooruitgang en de steeds verder groeiende verwevenheid door mondialiseringprocessen ontstaat er binnen de vrije marktwerking de mogelijkheid om complexe financiële systemen te creëren waar weinig mensen grip op hebben (Tickell 2000:96). Tett (2009 b:6) stelt dat deze financiële systemen zelfs voor bankiers niet meer te begrijpen zijn. Dit levert risico's op, omdat de gevolgen van de handel niet meer te overzien zijn. Tett (2009 a) gebruikt een ijsberg als metafoor om de onwetendheid van burgers te beschrijven. Volgens hem is er in 2004 een trend gezet, waarbij het ‘ijsberg-patroon’ zichtbaar is geworden binnen de financiële wereld. Er wordt een onuitgesproken overeenstemming bereikt over wat acceptabel is om te negeren aan financiële kennis en informatie. De genegeerde, onuitgesproken kennis is niet zichtbaar voor de gewone burger met als gevolg dat het gevaar van de economische bubbel niet in te schatten bleek voor die burger.

Vanwege de enorme bedragen die verdiend worden, de alsmaar toenemende vraag en de productie van een systeem dat niet meer te stoppen lijkt, wordt het moraliteitsaspect een ondergeschoven kindje. De wereld lijkt een groot spiegelpaleis te zijn geworden: niemand weet meer wat de waarheid is en hoe die gevonden kan worden³. De markt heeft de positie van de staat overgenomen met als gevolg dat er geen zekerheden meer zijn. Dit heeft als resultaat dat het individu aan zijn lot overgelaten wordt (Bauman 2011).

---

² De opkomst van het neoliberalisme begon in het Westen in de jaren '80 met als koplopers Reagan en Thatcher. Informatie over neoliberalisme via:

<http://socialisme.nu/blog/theoretisch/neoliberalisme-een-ideeengeschiedenis/>

³ Hoorcollege Universiteit Utrecht op 29-10-2013 te Utrecht door Dr. D.W. Raven

De multinationals winnen macht waardoor er privatisering van de winsten plaatsvindt, terwijl de kosten gecollectiviseerd worden. De winst is voor de kleine machtselite en de kosten voor de burgers. Stap voor stap verliest het systeem zijn solidariteit.

Het verlies aan solidariteit, de toename van sociale ongelijkheid in combinatie met stijgende armoede, de machtsverschuivingen: het zijn enkele voorbeelden van misstanden die tevens nieuwe kansen creëren. De financiële crisis heeft niet alleen nadelige gevolgen, maar brengt ook een transitie waarin kansen worden gecreëerd. Een natuurlijke reactie van mensen is dat ze versterking en bescherming bij elkaar zoeken in tijden van bedreiging. Onderlinge *interconnectedness* (Eriksen 2007) is toegenomen waardoor burgers wereldwijd op diverse gebieden in contact staan met elkaar. Er vindt *movement* plaats van kapitaal, goederen en sociale bewegingen. Er ontstaan wereldwijd allerlei netwerken en nieuwe *flows* die grensoverschrijdend zijn (Eriksen 2007) en *collective agency* voortbrengt. Mondialisering laat de wereld ogenschijnlijk krimpen maar tegelijkertijd nemen ook de verschillen toe. Een mogelijke reactie hierop is een roep om verandering, bijvoorbeeld door middel van *social movements* en betrokken burgerschap. Juist de reactie op onvrede en de manier waarop de roep om verandering gestalte krijgt in het publieke discours is interessant om te onderzoeken.

1.1.2 Wereldwijd krachten bundelen

Social movements zijn bewegingen die bestaande tradities, gewoontes en ideologieën bekritisieren en/of herzien ten behoeve van zowel sociale als economische verandering (Lichterman 1998:402). Ze zijn collectief en doelgericht om bepaalde waarden en interesses, die geïnstitutionaliseerd zijn in de samenleving, te veranderen (Castells 2007:249). *Social movements* bestaan ook online: het zijn autonome groepen die bijvoorbeeld via blogs een interactief netwerk vormen wat *social movements* met henzelf verbindt. Het verbindt sociale betrokken actoren met de samenleving als geheel (Castells 2007:250).

Lichterman (1998) spreekt over *social movements* als een organisatie waarin ‘afwijkende’ ideeën als waardevol worden gezien. Ze kennen een grote mate van solidariteit en creëren een kans tot deelname aan een poging tot sociale verandering. Escobar (1992:420) stelt dat de hedendaagse *social movements* gaan over een bepaalde vorm van coping met maatschappelijke veranderingen die de moderniteit en postmoderniteit met zich meebrengt.

Het zijn dynamische groepen die meebewegen met bepaalde gebeurtenissen wat in IJsland duidelijk is terug te zien. Uit dit onderzoek blijkt dat de crisis, de organisatie van *social movements* heeft doen veranderen met als gevolg een nieuwe vorm van betrokken burgerschap. Betrokken burgers zijn mensen die zichzelf niet als politiek actief definiëren, maar wel betrokken zijn bij veranderingsprocessen binnen de samenleving. Zij streven ernaar om sociale transformatie en toenemend bewustzijn bij de volgende generaties te bewerkstelligen.

De meest bekende *social movement*, die ontstaan is als reactie op een economische crisis om onvrede te uiten, is Occupy Wall Street. Een *grassroot movement*, opgezet door burgers, als reactie op het alsmaar uitdijende kapitalisme wat resulteert in grote sociale ongelijkheid. De belangrijkste overeenkomst tussen Occupy Wall Street en de gebeurtenissen in IJsland, is het feit dat het een langdurig proces is: “*This is not a protest, this is a process.[...] To remember how politics and economy were really supposed to work in the first place: from the ground up, not from the top down*” (Schneider 2013:86). In IJsland is een vergelijkbare *social movement* ontstaan als reactie op de economische en politieke malaise waar het land mee te maken kreeg: *The Voice of the People*. Deze beweging bestond uit burgers die 23 weken lang, iedere zaterdagmiddag samenkwamen op Austurvöllur, gewapend met potten en pannen om te protesteren. De gemeenschappelijke eis was: nieuwe verkiezingen en een transparant democratisch systeem. Deze uitzonderlijke periode in de geschiedenis van IJsland, IJsland het land dat slechts één keer eerder in de geschiedenis te maken heeft gehad met escalerende protesten in 1949, ging later de boeken in onder de naam ‘de Potten – en Pannenrevolutie’, Busáhdabyltingin’ op zijn IJslands. Door de aanhoudende druk, de sociale chaos die ontstond en de escalatie van de protesten trad de regering af en kwamen er nieuwe verkiezingen. Het gevoel van overwinning verdween echter al snel bij de bevolking. De sociale, politieke en economische puinhoop die werd achtergelaten niet.

1.2 Hedendaagse antropologie

Er is veel onderzoek gedaan naar de bankencrisis, voornamelijk op economisch gebied. De focus in de wetenschap rondom de bankencrisis ligt vooral op hoe de economische crisis heeft kunnen gebeuren en hoe deze in de toekomst voorkomen kan worden. In dit onderzoek zal ik me juist richten op de sociale effecten van de crisis. Loftsdóttir (2010) stelt dat de crisis de grootste economische én sociale crisis is die IJsland ooit gekend heeft en benadrukt juist ook de sociale gevolgen voor de samenleving. De economische crisis heeft een ongekende invloed gehad op de sociale cohesie binnen de samenleving, op het dagelijks leven van de burgers maar ook op het verlies aan vertrouwen in de natie, wat politieke onverschilligheid voortbrengt in IJsland.

Binnen de antropologie is er een stroming waarneembaar die zich mengt in het gebied van economische processen en die andere antropologen oproept om dit voorbeeld te volgen. Harth en Ortiz (2008) pleiten voor antropologie als discipline bij uitstek om zich te mengen in onderzoek naar economische crisissen. Er ligt volgens hen een kans, door de afbreuk van de intellectuele hegemonie van economen, om de betrokkenheid van antropologen in het dagelijks leven in te zetten. Dit om de samenleving als geheel te begrijpen en het fenomeen op een holistische wijze te analyseren. Volgens Harth en Ortiz (2008) is nu hét moment om een vernieuwde vorm van *engagement* te ontwikkelen met betrekking tot politieke economie, juist omdat het lijkt te zijn vervaagd binnen de antropologie. In tijden van crisis liggen er juist voor antropologen nieuwe kansen om zich te mengen in het politiek-economische debat. Er zijn binnen de discipline tal van precedentes die men als startpunt voor verder onderzoek zou kunnen gebruiken (Harth en Ortiz 2008). Het belangrijkste is dat antropologie de gevolgen van financiële processen en financieel beleid tot een concreet niveau kan terugbrengen, zodat burgers zich kunnen verbinden met geld als een creatie van de mens. Zo kunnen burgers financiële processen zien als iets wat veranderd kan worden, in plaats van het te zien als bovennatuurlijke kracht die niet te begrijpen valt en desastreuze gevolgen met zich meebrengt (Harth en Ortiz 2008).

Karen Ho is bij uitstek een voorbeeld van een antropologe die zich onderdompelt in de financiële zakenwereld op Wall Street. Joris Luyendijk dient ook als voorbeeld, hij benadert de financiële wereld op een antropologische wijze en gebruikt zijn veldwerkbevindingen om verslag te doen over de economische crisis.

Gillian Tett heeft de methode *mapping* gebruikt om financiële systemen in kaart te brengen om vervolgens zijn bevindingen in de *Financial Times* te presenteren. Het zijn typische voorbeelden van hedendaagse antropologie waar ik zelf als antropoloog mee wil werken. Dit doe ik door me te verdiepen in een economisch fenomeen om vervolgens de sociale gevolgen ervan op diverse niveaus binnen de samenleving te onderzoeken.

Mijn onderzoek heeft uitgewezen dat de gevolgen van een economische crisis van veel grotere omvang zijn, dan enkel financieel. In het geval van IJsland heeft het kwetsbaarheden van de natie blootgelegd met als meest zorgwekkende factor: de eroderende autonomie van burgers in het publieke domein naar een corrupte machtselite. Deze thesis kent een invalshoek gericht op de sociale gevolgen van een economische crisis. De hoofdvraag die centraal heeft gestaan tijdens mijn onderzoek, luidt als volgt:

Welke betekenis geven burgers aan de huidige economische crisis in IJsland en hoe uit zich dit in het dagelijks leven in relatie tot de structuren, motieven en doelen van social movements waar betrokken burgers in Reykjavik actief in zijn?

1.3 Onderzoekscontext

Mijn onderzoek heeft plaatsgevonden in IJsland met als uitvalsbasis de hoofdstad Reykjavik. Reykjavik is tevens de grootste stad van IJsland en heeft 120.000 inwoners. Rondom Reykjavik wonen zo'n 200.000 mensen. De gehele populatie van IJsland telt ca. 350.000 inwoners.

Mijn keuze voor IJsland is destijds relatief snel gemaakt. De keuze kwam enerzijds voort uit mijn aanwezigheid op Austurvöllur ten tijde van de Potten- en Pannenrevolutie tijdens de protesten in 2008/2009. Ik heb de sfeer geproefd, de protesten meegemaakt en de woede in de samenleving gevoeld. Anderzijds kwam de keuze voort uit een persoonlijke motivatie om terug te gaan naar mijn *roots*, vanwege mijn IJslandse achtergrond. Mijn aanwezigheid tijdens de protesten destijds in combinatie met mijn interesse in politiek- economische onderwerpen kwam in IJsland perfect samen ten tijde van de economische crisis. IJsland was destijds het eerste land dat omviel als gevolg van de economische crisis en daarom uitermate geschikt om het fenomeen te bestuderen.

In IJsland heb ik interessante invalshoeken kunnen samenbrengen: hoe een economische crisis een destructieve invloed had op de gehele samenleving en hoe daar een nieuwe vorm van activisme uit voortvloeide. Het volgende citaat was voor mij een bevestiging en tevens een inspiratie om in IJsland onderzoek te doen. Het citaat heeft iets onvoorspelbaars, waardoor ik gemotiveerd werd om naar antwoorden te zoeken: “*Coal miners used to put a caged canary in their pits. As long as the bird sang, the air was fine. The Icelanders were the canaries of international capitalism. And then the air started to disappear*” (Gudmundsson in Boyes 2009:185).

De belangrijkste plek voor mijn veldwerk ligt midden in het hart van het centrum namelijk Austurvöllur, het parlamentsplein. Alþingishúsið is het parlamentsgebouw dat aan de rand van het plein gevestigd is en waar de Potten- en Pannenrevolutie zijn oorsprong kent. Alle demonstraties, protesten en solidariteitsvergaderingen beginnen of eindigen hier. Het plein is van grote betekenis voor de IJslanders.

Een andere belangrijke locatie was het kantoor van diverse politieke partijen waar ik mijn interviews met ministers, partijleiders en parlementsleden heb gehouden. Dit gebouw ligt aan de rand van Austurvöllur. Het centrale hoofdpolitiebureau in Reykjavik is eveneens een belangrijke plaats geweest waar ik met verschillende politiecommissarissen en ME-leden heb gesproken. De talrijke koffiehuisjes en hostels waren waardevol omdat ik daar regelmatig met informanten afsprak. Daarnaast ben ik bij veel mensen thuis uitgenodigd waardoor informantenwoningen ook onderzoekslocaties waren. Een ander belangrijk huis in mijn onderzoek was het *peace house* waar mijn sleutelinformanten maandelijks samenkwamen met betrokken burgers om te debatteren. Daarnaast ontstonden waardevolle gesprekken tijdens autotripjes door het land. Soms leek het letterlijk wegrijden van de stad een kalmerende werking te hebben op informanten, waardoor er een grote mate van openheid ontstond.

1.3.1 Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie is gedurende mijn veldwerkperiode breder geworden dan voorheen gepland. Dit heeft te maken met onvoorziene toegang tot belangrijke informanten bij wie ik via *gatekeepers* terecht ben gekomen. In eerste instantie was de onderzoekspopulatie: politiek activisten die ten tijde van de Potten- en Pannenrevolutie actie voerden. Eenmaal in het veld ben ik erachter gekomen dat burgers zich geen politiek activist noemen.

Politiek activisme is dus geen houdbaar criterium gebleken. In het veld is gebleken dat er geen sprake was van één georganiseerde politiek activistische groep en dat het ook geen zin had om daar naar op zoek te gaan. Ik heb besloten me te laten leiden door wat ik wel zag en wat wel aanwezig was in de samenleving. Door mijn criteria uit het onderzoeksvoorstel op de achtergrond te plaatsen heb ik mezelf laten leiden door de burgers.

Mijn ideeën vooraf zijn niet overeen gekomen met de opvattingen in het veld. Achteraf gezien is deze ontdekking waardevol gebleken voor mijn onderzoek, omdat hier meteen het verschil tussen theorie en praktijk duidelijk is geworden en voor mij persoonlijk de waarde van etnografisch veldwerk zichtbaar is geworden. Door mijn open houding heb ik contacten in diverse lagen van de samenleving opgebouwd en heb ik een grote diversiteit bereikt. Zo heb ik gesproken met ministers, parlementsleden, politiecommissarissen maar ook met gewone burgers, invaliden en arme mensen die afhankelijk zijn van bijvoorbeeld voedselhulp. Waar ik de eerste periode in het veld open interviews had, heb ik de tweede periode gerichter geïnterviewd om mijn focus te behouden. Uit de analyse van interviews uit de eerste periode kwamen interessante, belangrijke onderwerpen aan bod die ik in de tweede periode gerichter ben gaan onderzoeken. Dat wil zeggen dat ik bij bepaalde onderwerpen bewust bepaalde informanten heb opzocht vanwege hun specifieke kennis. Het tussentijds coderen en analyseren van interviews bleek essentieel bij een grote onderzoekspopulatie en heeft ervoor gezorgd dat ik ondanks de diversiteit aan informanten mijn focus gedurende mijn veldwerkperiode heb weten te behouden.

Ik heb gedurende mijn veldwerkperiode met circa 23 verschillende mensen interviews gehouden, soms in groepsverband. Ik heb rapport opgebouwd met acht sleutelinformanten die ik veelvuldig zag en heb gesproken tijdens mijn veldwerkperiode. De interviews varieerden van ongestructureerde interviews en semi-gestructureerde interviews tot diepte-interviews met mijn sleutelinformanten. Het aantal mensen dat ik heb gesproken, zowel formeel als informeel, betreffende het onderwerp is groter dan het aantal interviews dat ik heb gehouden en het zijn meer mensen dan ik heb beschreven in bijlage een en twee. In bijlage een is een sleutelinformantenoverzicht opgenomen met een korte beschrijving. In bijlage twee is een informantenoverzicht opgenomen met bijbehorende specificaties.

Tot slot wil ik nog een nuancering aanbrengen, namelijk dat de stakingen gerelateerd aan vakbonden bewust uit dit onderzoek zijn gelaten. Dit om de onderzoeksfocus te specificeren en een duidelijk onderscheid te maken tussen sociale onrust en vakbond gerelateerde onrust.

1.4 Methodologie

Mijn onderzoek is kwalitatief van aard, dat wil zeggen dat ik op zoek ben gegaan naar achterliggende verhalen van gebeurtenissen. Dit houdt in dat de data voornamelijk subjectief zijn. Mijn streven is het weergeven van een *emic view*: een weergave vanuit de inwoners zelf (DeWalt & DeWalt 2011). Deze scriptie vertelt het verhaal van een samenleving die getroffen is door een crisis en de manier waarop die crisis het dagelijks leven van burgers veranderd en beïnvloed heeft. Het is een manier van *storytelling*: ik tracht kleine verhalen over het dagelijks leven in een grotere context te plaatsen. Etnografisch veldwerk is essentieel omdat ik de ervaringen, verhalen en non-verbale signalen van informanten nodig heb om het verhaal aan te kunnen duiden.

Er dient onderscheid gemaakt te worden in de wijze waarop mijn dataverzameling heeft plaatsgevonden. Enerzijds door veldwerk in IJsland en anderzijds door virtueel onderzoek.

1.4.1 Participatie offline

De belangrijkste methode binnen mijn veldwerk is participerende observatie. Het doel van participerende observatie is om het fenomeen op een holistische manier te begrijpen. Bij het bestuderen van *social movements* en betrokken burgerschap is participerende observatie geschikt omdat zij vragen stelt over het alledaagse wat juist bij activisten als vanzelfsprekend wordt gezien. Het legt *tacit knowledge* en *implicit meanings* bloot (Lichterman 1998:402). Escobar (1992) stelt dat wanneer men *social movements* wil begrijpen, men op een microniveau moet participeren. Dus in de leefwereld van de participanten om een *inside* beeld te krijgen om de motieven, gevolgen en sociale relaties van de informant te begrijpen (Escobar 1992:420).

Door participerende observatie heb ik de gelegenheid gekregen dit *inside* beeld te ervaren en te analyseren. Zo heb ik meerdere malen, samen met sleutelinformanten, meegelopen met solidariteitsmarsen en mee actie gevoerd bij solidariteitsvergaderingen. Dit soort acties waren een combinatie van lunches of diners die voorafgaand of na de activiteit plaatsvonden in een select gezelschap. De etentjes zijn een traditie geworden tijdens mijn veldwerkperiode en vonden wekelijks plaats bij sleutelinformanten thuis. Dit ging gepaard met het voordragen van gedichten, het zingen van IJslandse (protest)liederen of het discussiëren over maatschappelijke kwesties.

Een sleutelinformant nam me regelmatig mee op tochten door het land om me steeds andere gevolgen van de crisis te laten zien, bijvoorbeeld bouwgerelateerde projecten of armoedebestrijdingprojecten. Daarnaast heb ik verschillende lezingen en presentaties gevolgd, bijvoorbeeld een promotieverdediging van een PhD-student die onderzoek deed naar de gevolgen van de crisis op de gezondheid van IJslanders. Dit soort lezingen, maar ook interviews, leverden vaak rapporten en scripties op betreffende mijn onderzoeksonderwerp. Dit resulteerde in vervolginterviews maar ook in een hoeveelheid schriftelijke data waar ik normaal gesproken geen toegang toe zou hebben.

Ik heb me verdiept in antropologie als discipline door met diverse IJslandse antropologen te spreken. Ik was vaak te vinden op de antropologieafdeling van de universiteit op zoek naar data en om me onder te dompelen in mijn eigen vakgebied. In dagelijkse nieuwsbronnen lag eveneens veel datamateriaal voor mijn onderzoek. Visuele data zoals kranten, foto's en de televisie zijn informatiebronnen die berichten over de crisis in combinatie met de samenleving. Naast de visuele data heb ik diverse exposities over consumptisme en kapitalisme bezocht. Een andere activiteit was mijn dag bij de ME-afdeling op het politiebureau in Reykjavik. Ik was hier uitgenodigd naar aanleiding van mijn interviews met verschillende ME-agenten en politiecommissarissen. Ik kreeg een rondleiding en werd uitgenodigd om zelf te ervaren hoe het voor ME-agenten moet zijn geweest tijdens de Potten- en Pannenrevolutie. De diversiteit aan bronnen maakt dat data die zijn voortgekomen uit rapportopbouw en participerende observatie betrouwbaarder zijn. Het dient als een soort extra verificatie van bepaalde uitspraken en observaties.

Door informele- en participerende observaties, informele gesprekken, het gebruik van expliciete en impliciete informatie en het leren kennen van de context kan ik mijn verkregen data beter verifiëren en de validiteit van mijn data maximaliseren. Mijn aanwezigheid en participatie binnen het veld hebben de kwaliteit van de interpretatie van mijn verkregen data verhoogd. Rapportopbouw heeft hier grote invloed op gehad. Ondanks dat mijn onderzoek beperkt longitudinaal van aard is, heb ik de kans gekregen om opgenomen te worden in de samenleving. Ik heb er bewust voor gekozen om te allen tijden openlijk het veld te betreden en informanten te informeren over mijn doeleinden om op die manier *informed consent* te bereiken en ethische dilemma's te voorkomen.

In sommige situaties heb ik te maken gehad met een *gatekeeper*. Binnen de ME is de politiecommissaris de *gatekeeper* geweest en bij gesprekken met ministers waren het partijleiders. Deze tussenpersonen hebben grote invloed op de toegang tot belangrijke informanten. Hierdoor heb ik mijn netwerk uit kunnen breiden zodat mijn onderzoek een veelzijdigheid aan perspectieven kent. Het netwerken is begonnen met het benaderen van personen die me vervolgens doorverwezen naar ervaringsdeskundigen, vrienden, collega's en experts. Er heeft op die manier een sneeuwbaaleffect plaatsgevonden: ik ben doorverwezen waardoor mijn netwerk zich heeft uitgebreid.

Met bepaalde informanten is er een andere verhouding ontstaan vanwege het opgebouwde rapport. In mijn onderzoek heb ik acht sleutelinformanten gehad. Blee en Taylor (in Klandermans en Staggenborg 2002) stellen dat de keuze voor een sleutelinformant afhangt van zijn kennis over het betreffende onderwerp en de bereidwilligheid om hierover te communiceren. In mijn onderzoek hebben de sleutelinformanten veel kennis gedeeld, als *gatekeeper* gefungeerd en hebben ze mij doorverwezen naar experts of ervaringsdeskundigen.

1.4.2 Participatie online

In het begin van mijn veldwerkperiode ben ik erachter gekomen dat een groot deel van mijn onderzoeksgroep online te vinden is. Online etnografie, oftewel *netnography*, een term geïntroduceerd door Kozinets (2010), verwijst naar een onderzoeksmethode die gebruikt wordt in de studie van *communities* en culturen die gecreëerd worden door computer gemedieerde sociale interactie.

Internet is een onderschat maar belangrijk onderzoeksveld binnen de antropologie vanwege het grote gebruik van internetsites, Facebook, blogs en *comment systems* (Bowler 2010:1270). Hoe meer mensen internet gebruiken, hoe meer mensen zich verenigd voelen in een bepaalde *community*, wat *empowerment* brengt aan marginale groepen. Virtuele *communities* zijn groepen samengesteld op basis van een gedeelde identiteit, gedeelde interesses of het samenkomen om bepaalde doelen te bereiken. Dit is in IJsland het geval: betrokken burgers vinden elkaar online en voelen zich verbonden op basis van gedeeld ongenoegen of op grond van gedeelde motieven. Juist de gedeelde interesses en intenties bieden een sterk forum voor leden van de *community* om relaties op te bouwen en om op die manier invloed uit te oefenen op de samenleving (Bowler 2010:1271).

Mijn rol binnen de virtuele wereld was voornamelijk gericht op blogs, Facebook en de *comment systems* van nieuwssites. De blogs waren van grote waarde, omdat vrijwel alle burgers toegang hebben tot deze verhalen en iedereen erop kan reageren. Door deze blogs nauw te monitoren heb ik een helder beeld gekregen hoe de gevoelens in de samenleving opliepen bij bepaalde sensitieve onderwerpen omtrent de crisis. Ik kon deelnemen aan bepaalde discussies online om extra informatie te vergaren ter verdieping van mijn analyse. Naast de blogs bleek ook Facebook een grote rol te spelen in de online wereld van betrokken burgerschap. Individuele pagina's en groepspagina's staan vol met maatschappij-gerelateerde kwesties waar volop debat over plaatsvindt. Door mijn netwerk heb ik toegang gekregen tot deze pagina's waardoor ik heb kunnen deelnemen aan het debat en tegelijkertijd inzage heb gekregen in foto's, documenten en *posts*. Ook de internetsites van kranten speelden een belangrijke rol. Hier vindt het debat middels een *comment system* plaats: burgers reageren op bepaalde nieuwsartikelen en reageren vervolgens weer op elkaar. Op de nieuwssites worden dagelijks polls met onder andere tevredenheidsonderzoeken gepubliceerd met onderwerpen gerelateerd aan de crisis en cijfers over de inflatie. Deze gegevens zijn van belang om de context te schetsen.

1.5 Rol van de onderzoeker

Reflectie op mijn rol als onderzoeker is binnen mijn onderzoek van belang door mijn betrokkenheid. Ik heb een affectieve binding met het land omdat mijn roots daar liggen. Ik ben half IJslands. Een groot deel van mijn familie woont in IJsland en is dus automatisch ook getroffen door de crisis. De mate waarin zij geraakt zijn, is denk ik onbewust ook een drijfveer geweest om onderzoek naar dit onderwerp te doen. Het verhaal dat mijn informanten verteld hebben, is voor mijn familie ook herkenbaar. Dat men zich ongehoord voelt, is iets waar ik verandering in wil brengen. De mensen in IJsland waren ontzettend dankbaar dat er een onderzoeker uit het buitenland naar IJsland kwam om het verhaal van de burgers te vertellen. Om deze mensen, een stilgezwegen groep, een stem te geven.

Het feit dat ik uit het buitenland kom, heeft mij toegang gegeven tot bepaalde groepen. Burgers willen graag dat hun ervaringen de landsgrenzen over gaan in de hoop dat er internationaal meer aandacht komt voor de sociale gevolgen van een economische crisis. Wat dat betreft is mijn Nederlandse nationaliteit een voordeel geweest. Aan de andere kant heb ik consequent, naast mijn IJslandse voornaam, ook mijn IJslandse achternaam in het veld gebruikt om twee redenen. Enerzijds om aan te tonen dat ik half IJslands ben, wat sommige informanten minder zou afschrikken en anderzijds om de praktische reden dat mijn Nederlandse achternaam qua uitspraak een struikelblok is voor veel IJslanders en de combinatie van een IJslandse voornaam en een Nederlandse achternaam voor verwarring zou zorgen. Het gebruik van een IJslandse achternaam heeft me geholpen in die zin dat ik niet als buitenstaander werd gezien maar als iemand die al een binding met het land heeft. IJsland is dunbevolkt en relatief gesloten, zeker voor buitenlanders. Het gebruik van mijn IJslandse achternaam maakte dat ik als een van hen gezien werd. Qua uiterlijk val ik ook niet op en pas ik perfect in het straatbeeld met mijn blanke huid, blauwe ogen en blonde haren: mensen werden niet wantrouwend door mijn aanwezigheid.

Mijn kennis van de IJslandse taal heeft burgers op een bepaalde manier vertrouwen gegeven, wat resulteerde in een binding met elkaar. Ondanks dat ik de interviews in het Engels heb gehouden, was er wel de mogelijkheid om IJslandse begrippen te benoemen wanneer er bijvoorbeeld een woord lastig vertaald kon worden. Informanten voelden zich veilig bij de gedachte dat ik ze ook zou begrijpen wanneer ze zich in het Engels niet konden uiten. Het gaf aan beide kanten een bepaalde rust, een vorm van gemeenschappelijkheid.

Mijn basiskennis van de IJslandse taal is waardevol geweest, want hierdoor kon ik in grote lijnen het nieuws in de kranten volgen, maar ook de blogs en berichten op Facebook. Mijn toegang tot het veld is relatief soepel verlopen wat maakt dat ik snel werd opgenomen in de gemeenschap wat positieve gevolgen heeft gehad voor de betrouwbaarheid van mijn data.

Ik heb onderzoek naar en met betrokken burgers gedaan. Daarbij was mijn nadrukkelijke bedoeling dat het onderzoek voor hen van betekenis zou zijn. Juris (2008) spreekt over militante etnografie: “*Our position as outside observer entices us to construe the world as a spectacle, as a set of significations to be interpreted rather than as concrete problems to be solved practically*” (Juris 2008:20). In die zin is mijn veldwerk militant van aard omdat mijn focus niet ligt op een oplossing, maar juist op het weergeven van de wereld van mijn informanten en de betekenis die zij toekennen aan de gevolgen van de crisis. Militante etnografie, evenals mijn onderzoek, focust op affectief begrip.

1.6 Opbouw van de scriptie

Deze thesis schetst het proces van betekenisgeving, vertelt het verhaal van betrokken burgers en poogt bewustwording te creëren bij haar lezers. Het is een eerste aanzet tot reflectie op processen waar de positie van burgers in een samenleving onder druk staat omdat zij worden uitgesloten van besluitvormingsprocessen als gevolg van een eroderende autonomie naar een machtselite.

Hoofdstuk twee analyseert *social movements* en betrokken burgerschap in IJsland met de bijbehorende structuren, motieven en doelen. De theorie van Juris (2008) omtrent *networking futures* staat centraal in combinatie met Van Stekelenburg (2011) haar theorie omtrent motivaties tot protest. De tendens van on- en offline activisme wordt geanalyseerd middels de theorie van Castells (2007) omtrent *Communication, Power and Counter-power in the Network Society* in combinatie met het theoretisch concept betreffende *public sphere* van Habermas (Habermas et. al.1974).

Hoofdstuk drie focust op de betekenis en de verklaring die IJslandse burgers aan de economische crisis geven. De kern is dat de economische crisis niet enkel financieel van aard is, maar allesomvattend. In IJsland heeft de *meltdown* een directe link met de roep om democratie wat wordt geanalyseerd aan de hand van Della Porta (2012) haar artikel:

Another Democracy. Het argument wordt versterkt door Crouch (2004) zijn theorie betreffende *Post-Democracy* en Barber (2008) zijn theoretisch concept *Shrunken Sovereign*.

Hoofdstuk vier analyseert hoe burgers omgaan met de veranderingen in het dagelijks leven die het gevolg zijn van de economische crisis. Allereerst wordt het moraliteitsdilemma omtrent winstdenken behandeld aan de hand van de *consumerism* gedachte van Bauman (2011) in combinatie met de overgang van *productivist capitalism* naar *consumerist capitalism* van Barber (2008). De veranderingen die de samenleving treffen in het dagelijks leven wordt geanalyseerd aan de hand van Sztompka (2000) zijn theorie betreffende *cultural trauma* met de bijbehorende coping strategieën.

Hoofdstuk vijf, de conclusie, geeft antwoord op de hoofdvraag en bespreekt de relevantie van het onderzoek. In dit hoofdstuk worden de maatschappelijke en academische consequenties van het onderzoek geanalyseerd en vindt er kritische reflectie en verantwoording plaats betreffende het onderzoek en de onderzoeksthematiek.

H.2. DE STORM DIE WIJ VOORUITGANG NOEMEN

Om de huidige situatie in IJsland te beschrijven gebruik ik de metafoor van Angelus Novus⁴ omdat het symbool kan staan voor het transformatieproces waarin IJsland zich bevindt. Het toont een engel die op het punt staat zich te verwijderen van iets waar zijn blik strak op gericht is. Zijn ogen en zijn mond opengesperd en zijn vleugels gespreid. Zijn gelaat is naar het verleden gewend. Waar men een reeks gebeurtenissen ziet, ziet hij enkel één catastrofe die zich opstapelt en keer op keer voor zijn voeten wordt geworpen. Het liefst zou hij blijven en de brokstukken tot een geheel maken, maar zijn vleugels vangen wind. Wind die uit het paradijs waait, zo hard dat hij het niet kan weerstaan. De storm stuwt het voort, de toekomst in, die hij de rug heeft toegekeerd. De toekomst als onvoorspelbare donkere vlek. Deze storm is wat wij vooruitgang noemen.

Figuur 1: Angelus Novus, een aquarel naar Paul Klee

De storm, oftewel de vooruitgang, wordt door de IJslanders zelf gedefinieerd als een *ongoing process*. Een veranderingsproces waarin de Potten- en Pannenrevolutie slechts een *awakening* was. Er is een verschil waarneembaar in de *etic* definiëring betreffende de revolutionaire periode in IJsland en de *emic* definiëring vanuit de bevolking. De IJslandse samenleving ziet het namelijk niet als een revolutie, maar als een eerste stap in een langdurig proces: “*It’s too soon to tell. It was a first step in a long-term process for Iceland. It takes decades to decide whether it was a revolution or not....*”⁵ De basis in wat een revolutie voortbrengt, is een andere manier van denken: het transformeren van de basisassumpties omtrent politieke en maatschappelijke issues (Graeber 2013:24). Dit is juist het geval in IJsland waar burgers zich bewuster zijn geworden van hun rechten en waar potentiële kansen liggen voor hen als betrokken burgers. De belangrijkste verandering in het revolutionaire proces is dat waar men voorheen geneigd was te handelen vanuit verzet, er nu een transitie plaatsvindt naar handelen vanuit inzet.

⁴ Angelus Novus, een aquarel naar Paul Klee via: http://barglow.com/angel_of_history.htm

⁵ Interview met Gummi, leider van de Potten- en Pannenrevolutie, op 29-04-2014 in Reykjavik.

Er is een verschuiving van een defensieve houding naar een coöperatieve houding van betrokken burgers om zo sociale transformatie te bewerkstelligen. Dit resulteert in een diversiteit aan manieren, zowel online als offline, waarop actieve burgers zich mengen in het publieke debat om een bewustwordingsproces op gang te brengen bij medeburgers. Dit heeft tot gevolg dat de *public sphere* zich verplaatst van een fysieke publieke ruimte naar een virtuele ruimte. Wie de betrokken burgers in IJsland anno nu zijn, wordt geanalyseerd in paragraaf 2.1

2.1 De bevolking als onderdeel van de storm

Betrokken burgers in IJsland zijn burgers die zichzelf niet als politiek actief definiëren, maar wel betrokken zijn bij veranderingsprocessen binnen de samenleving. Zij zijn deel van een volk dat strijdt voor een transparant systeem waarin burgers een stem krijgen in democratische besluitvormingsprocessen. Ze zijn zich bewust geworden van hun rechten en maken op een actieve manier gebruik hiervan. Er is in de jaren na de crisis een toenemende tendens naar het gebruik maken van burgerrechten in de IJslandse democratie bijvoorbeeld middels petities, referenda en polls: “*They have the right, they have something to say and they will use their rights. There is absolutely an increased demand for democracy in this country after the crisis.*”⁶

2.1.1 Karakterverandering van de samenleving

In de jaren na de crisis heeft toenemend bewustzijn, als gevolg van de crisis, burgers wakker geschut en tot actie gedreven. Er heeft als het ware een karakterverandering van de samenleving plaatsgevonden. In de vroege jaren na de crisis was er voornamelijk sprake van een defensieve houding waarbij individueel verzet tegen iedere vorm van machtsmisbruik centraal stond en de roep om een *quic fix* de centrale eis was. “*People wanted a quick fix and just move on with their lives,*” aldus Sif⁷ Al snel bleek dat deze *quick fix* onmogelijk was, wat er voor gezorgd heeft dat de gehele samenleving tot wanhoop werd gedreven met blinde woede als basisemotie.⁸

---

⁶ Interview met Örvur, parlamentslid en voormalig minister, op 01-04-2014 in Reykjavik

⁷ Interview met Sif, parlamentslid en sleutelinformant, op 10-04-2014 in Reykjavik

⁸ Interview met Hildur, Professor duurzaamheid en tevens medeauteur van het rapport: *Icelandic Economic Collapse: A Systems Analysis Perspective on Financial, Social and World System Links*, op 23-04-2014 in Reykjavik

Ólöf stelt dat iedereen in hetzelfde schuitje zat, wat verklaart waarom in eerste instantie de gehele samenleving eenduidig defensief reageerde op de gevolgen van de crisis.⁹

De defensieve verzetshouding is niet effectief gebleken en resulteerde alleen in gedesillustioneerde actievoerders in plaats van in de gewenste verandering.¹⁰ Als reactie hierop heeft er een omwenteling in het revolutionaire proces plaatsgevonden. Het ontwikkelen van een coöperatieve houding waarbij wordt ingezet op duurzame verandering. Momenteel vindt er een transitie plaats waar men middels collectieve inzet medeburgers probeert te beïnvloeden in plaats van het uitoefenen van individuele druk op machthebbers. Deze collectieve inzet uit zich echter niet in georganiseerde *social movements* maar in actief betrokken burgerschap met één gemeenschappelijk doel: duurzame verandering. Betrokken burgers streven naar een democratie waarin de rechten bij de burgers liggen in plaats van bij een machtselite. Men wil gehoord worden, deelnemen aan het debat en middels een democratisch proces zeggenschap krijgen. Het zijn burgers die zich niet per se aansluiten bij een politieke partij of georganiseerde *social movement*, maar op hun eigen manier bijdragen aan een *ongoing process* van sociale transformatie.

2.1.2 Betrokken burgerschap anno nu

Uit het onderzoek is gebleken dat betrokken burgers over het algemeen een goede sociaal-economische positie binnen de samenleving hebben, dit blijkt ook in IJsland het geval. Publicaties van Van Stekelenburg (2010) stellen dat betrokken burgers vaak hoog opgeleid en stevig geworteld zijn in de samenleving. In IJsland waren de leiders van de Potten- en Pannenrevolutie hoogopgeleide, gerenommeerde persoonlijkheden binnen de samenleving met voornamelijk beroepen als schrijver, dichter en advocaat.

Binnen sociale netwerken worden ervaringen uitgewisseld en wordt er gedebatteerd over maatschappelijke kwesties (Van Stekelenburg 2010). Informanten noemen dit *social discussion groups*. Zij richten die binnen de privésfeer op om het debat levendig te houden. De motivatie tot sociale transformatie is gegroeid binnen de IJslandse samenleving wat resulteert in een open, minder statische manier van praten over politiek in de samenleving. Voorheen was er geen basis voor kritisch debat, tegenwoordig is de politiek juist hét gesprek van de dag. Dit blijkt uit het volgende vignet:

---

⁹ Interview met Ólöf, voormalig ME-leider tijdens de protesten, op 16-04-2014 in Reykjavik

¹⁰ Interview met Stebbi, filmregisseur, op 25-03-2014 in Reykjavik

Vóór 2008 probeerde ik op feestjes het onderwerp politiek wel eens te introduceren, dit leerde ik echter snel af. Mij werd duidelijk verteld dat het géén gewenst onderwerp was over te praten, zeker niet op een feestelijke aangelegenheid. Ná 2008 praat echter iedereen over politici én werkelijk overal. Tegenwoordig is de crisis het enige waar we nog over kunnen praten. Het contrast voor en na de crisis is enorm, voorheen was er geen interesse nu wel.

Gummi¹¹

Voor de crisis was er geen reden tot een kritische blik want het ging de IJslanders voor de wind, echter na de *meltdown* werd alles anders. Tegenwoordig zijn politici en de crisis hoofdonderwerpen in de media, bijvoorbeeld in kranten, op radio en televisie. Ook *social media sites* en blogsites berichten hierover. Door persoonlijke ervaringen betreffende een vorm van onrecht te delen, wordt volgens Van Stekelenburg (2010) persoonlijk onrecht getransformeerd naar een vorm van gedeelde onrechtvaardigheid. Dat geldt ook voor individuele verontwaardiging en collectieve woede. Protest, actievoeren of betrokken zijn, fungeert op deze manier als basis om verontwaardiging te uiten. Er is dus een transitie waarneembaar binnen de IJslandse samenleving van individueel verzet naar collectieve inzet. Paragraaf 2.2 analyseert op welke manieren betrokken burgers momenteel actief zijn in IJsland.

2.2 Verscheidenheid in betrokken burgerschap

De menselijke rede wordt ingezet als belangrijkste middel tot verandering. Communicatie en informatie worden als fundamentele basis gezien voor macht, tegenmacht, overheersing en sociale verandering (Castells 2007). Dit is het geval omdat de fundamentele strijd binnen een samenleving gericht is op het beïnvloeden van het gedachtegoed van de inwoners.

Communicatie leidt tot betekenisgeving en beïnvloedt de manier waarop mensen denken, bepaalt het lot van waarden en normen geconstrueerd binnen een samenleving. Als een meerderheid van de mensen anders denkt dan de waarden en normen gegeven vanuit een hogere macht, dan zal er hoe dan ook verandering plaatsvinden (Castells 2007:238-240). Juist in dit feit ligt de basis van het vernieuwde IJslands betrokken burgerschap voor het creëren van bewustwording. Dit brengt een andere manier van denken met zich mee.

---

¹¹Fragment uit interview met Gummi, leider van de Potten- en Pannenrevolutie, op 29-04-2014 in Reykjavik.

IJslandse burgers bevinden zich middenin een *awakening*, een transformatie van de samenleving waarin inwoners uitgedaagd worden door elkaar, om anders te denken. Sindri ¹² zegt dit treffend en vertelt dat mensen zich nu verbonden voelen op basis van gevoelens van onbehagen in plaats van verbondenheid op basis van een politieke partij. De diverse manieren van verbonden zijn, komen voort uit het feit dat er meerdere vormen van betrokken burgerschap zichtbaar zijn binnen de samenleving. Dit blijkt uit het volgende vignet:

Op een druilerige dinsdagmiddag met volop regen en sterke windstoten trotseer ik de kou op weg naar mijn ontmoeting met een bekende IJslandse literatuurprijswinnaar. Deze man woont bovenop een berg, in een prachtige villawijk net buiten Reykjavik, die er om bekend staat dat er bekende IJslanders wonen. Ik bel aan, geen gehoor. Ik bel nog een keer aan, geen gehoor.... Ik voel me bekeken dus ik draai me om en zie een man voor het raam staan in klein huisje tegenover de voordeur. Ik besluit aan te kloppen bij de man die me zojuist in zich opnam. De deur gaat open en daar staat hij. Ik herken hem van de foto's. De bekende schrijver die destijds tijdens de Potten-en Pannenrevolutie inspirerende toespraken hield op Austurvöllur. Een rossige man met indringende, diepblauwe ogen. Ik kom binnen en word compleet overvallen door de schoonheid van de cahos van dit kantoor. Overal waar ik kijk staan boeken, liggen manuscripten, losse velletjes met tekst, alles in deze ruimte ademt dat ik me in het kantoor van een schrijver bevind. Zelfs de geur is doordrenkt van oude boeken. Deze ruimte straalt een en al wijsheid en inspiratie uit. Hij gebaart me te gaan zitten en veegt de zwarte leren bank leeg die bezaaid is met papieren, bundels en boeken. Daar zit ik dan, omringd door kasten vol met de grootste verhalenvertellers die onze tijd ooit gekend heeft, in gesprek met een van de belangrijkste schrijvers van dit land. Al snel laat ik me meenemen in de zang van zijn haast filosofische betoog over activisme en de gevolgen van de crisis in dit land. Hij inspireert me wanneer hij zijn levensverhaal vertelt en dat hij al zijn levenservaringen gebruikt om actief te zijn om bewustwording bij mensen te creëren. Hij is zichtbaar geraakt wanneer hij me vertelt dat er niet één manier van actief zijn is en er niet één manier van verbinding is. Zijn manier van actief zijn is *storytelling* waarin hij tot de ziel van de lezer probeert door te dringen: "Tegenwoordig hoef ik geen mooie romans te schrijven die over de realiteit gaan want die vind niemand meer geloofwaardig.

Sindri ¹³

---

¹² Interview met Sindri, literatuur- en romanschrijver, op 15-04-2014 in Reykjavik.

¹³ Interview met Sindri, literatuur- en romanschrijver, op 15-04-2014 in Reykjavik.

2.2.1 Diverse manieren van actief zijn

De woorden: “*Er is niet één manier van actief zijn*”, raakt de kern van IJslands activisme en betrokken burgerschap. Activisme lijkt in IJsland op het eerste oog in het publieke domein afwezig, maar niets blijkt minder waar. De transitie van verzet naar inzet is een verandering die erg belangrijk is. Het doorbreekt een defensief gedachtegoed en maakt plaats voor een nieuw coöperatief gedachtegoed. Bewustwording creëren bij medeburgers is het hoofddoel gebleken bij de vernieuwde vorm van IJslands activisme. Hierbij worden het sociale netwerk en professies ingezet.

Sindri¹⁴ is schrijver en gebruikt: “*Storytelling as a way of expressing myself and inspiring others*” als leidraad om artikelen en boeken te schrijven met als doel anderen te inspireren tot een kritische houding. Hildur¹⁵ zet haar beroep in door actief te zijn middels het geven van lezingen, door studenten bewust les te geven en door het schrijven van artikelen. Haar doel is om de nieuwe generatie te informeren zodat er een nieuwe, goed geïnformeerde generatie stemmers komt, in plaats van stemmers die geleid worden door politieke onverschilligheid. Hildur haar streven is om politieke onverschilligheid weg te nemen, omdat volgens haar politieke onverschilligheid geen verandering voortbrengt, maar juist het tegenovergestelde. Gummi¹⁶ stelt dat zijn beroep als troubadour een perfecte basis is om mensen bewust te maken van maatschappelijke problemen door deze issues op te nemen in zijn *songwriting*. Stebbi¹⁷ zet zijn beroep in om een breed publiek te bereiken en heeft een documentaire gemaakt over de gevolgen van de crisis met als doel mensen wakker te schudden als waarschuwing. Vier verschillende mensen, vier verschillende beroepen. Het is slechts een kleine greep uit een grote diversiteit. Er zijn veel meer IJslandse burgers die hun beroep gebruiken om gestalte te geven aan betrokken burgerschap.

---

¹⁴ Interview met Sindri, literatuur- en romanschrijver, op 15-04-2014 in Reykjavik

¹⁵ Interview met Hildur, professor duurzaamheid en tevens medeauteur van het rapport: *Icelandic Economic Collapse: A Systems Analysis Perspective on Financial Social and World System Links*, op 23-04-2014 in Reykjavik

¹⁶ Interview met Gummi, Troubadour en tevens leider van de Potten- en Pannenrevolutie, op 29-04-2014

¹⁷ Interview met Stebbi, filmregisseur, op 25-03-2014 in Reykjavik

Een nieuwe trend die momenteel zichtbaar is binnen de IJslandse samenleving zijn individuele initiatieven als het inzamelen van handtekeningen voor petities waarin vraag is naar bijvoorbeeld een nationaal referendum. Solidariteit speelt een grote rol bij betrokken burgerschap, protesten worden dan ook solidaritetsvergaderingen genoemd door betrokken burgers. Tijdens een solidariteitsmars, zoals afgebeeld op figuur 2¹⁸, wordt bijvoorbeeld ook een spandoek gedragen met de tekst: één gemeenschap voor allen. Het delen van ervaringen en persoonlijk leed is een vorm van betrokken burgerschap wat evengoed een proces van bewustwording in gang zet. Zo geeft Gummi¹⁹ aan dat hij in zijn vrije tijd optredens verzorgt. In zijn *one man theatre* fungeert hij als een spiegel voor anderen, als confrontatie met 'de werkelijkheid'.

Figuur 2: Solidariteitsmars op 1 mei 2014

2.2.2 Betrokken burgerschap online

Naast deze manieren van activisme is er nog een andere belangrijke trend te ontdekken, namelijk online activisme. Vrijwel alle informanten zijn online actief. De meest voorkomende manieren van online activisme: het schrijven van blogs, het reageren op blogs, het *posten* en *liken* op Facebook, het reageren op nieuwsartikelen middels een *comment system* en reageren op online petities. Ánna linkt de rol van internet aan de persvrijheid van het medium:

Het gebruik van Facebook en blogs is enorm toegenomen, omdat er in IJsland geen vrije pers is. Facebook en blogs zijn hét netwerk om een boodschap over te brengen vanwege het grote bereik dat je hebt. Het grote bereik geeft je een soort macht die je anders niet hebt door de beperking van persvrijheid. "Being silenced/oppressed is a very uncomfortable feeling, through the internet we regain our people's power."

Ánna²⁰

¹⁸ Foto gemaakt door L. van Himbergen op 1 mei 2014 tijdens een solidariteitsmars met sleutelinformanten

¹⁹ Interview met Gummi, troubadour en tevens leider van de Potten- en Pannenrevolutie op 29-04-2014

De rol van internet is enorm in IJsland en wordt veel gebruikt om collectief ongenoegen te delen en over maatschappelijke problemen te debatteren. Matti ²¹ stelt dat de *public sphere* in IJsland voornamelijk op het internet plaatsvindt. Deze transitie van *public sphere* wordt in de volgende paragraaf geanalyseerd vanuit het concept *public sphere* van Habermas et. al. (1974) en vanuit Castells (2007) artikel *Communication, Power and Counter-power in the Network Society*.

2.3 Internet als nieuwe koers

Internet speelt een belangrijke rol bij betrokken burgerschappen heeft de afgelopen tien tot twintig jaar een enorme ontwikkeling doorgemaakt. De verspreiding van internet, het gebruik van mobiele telefonie, het gebruik van digitale media en andere sociale digitale software hebben de ontwikkeling van horizontale netwerken en interactieve communicatie mogelijk gemaakt dan wel versnelt. Mensen hebben gretig gebruik gemaakt van de moderne vormen van communicatie en hebben als het ware hun eigen systeem van massacommunicatie ontwikkeld middels blogs en 'the like' op Facebook (Castells 2007:247). Het internet is een web van horizontale netwerken die verschillende gebieden omtrent uitwisseling en interactieve boodschappen includeert en het daarnaast mogelijk maakt om een hoeveelheid aan mensen te bereiken (Castells 2007:247). Internet als nieuw communicatiedomein is enorm en neemt een belangrijke plaats in bij actief betrokken burgerschap in IJsland. Volgens Juris (2008) heeft de opkomst van nieuwe technologieën grote invloed gehad op activisme. Activisten en betrokken burgers kunnen nu sneller en directer communiceren via een mondiaal communicatienetwerk met geen enkele vorm van centrale bureaucratie die de communicatie vertraagt en/of verstoort (Juris 2008).

2.3.1 Internet en *social movements*

Afgelopen jaren, parallel aan de toenemende crisis van politieke legitimiteit, is er een toename van *social movements* en toenemend verzet. *Social movements* als autonome groepen die sociaal betrokken burgers met de samenleving als geheel verbindt (Castells 2007:250). De stijgende tendens om gebruik te maken van massacommunicatie en *social media* biedt een ultieme mogelijkheid voor *social movements* en individuen om een eigen vorm van autonomie op te bouwen en belangrijke instituties en machthebbers uit te dagen (Castells 2007:248).

---

²⁰ Interview met Ánna, journaliste, op 11-04-2014 in Reykjavik

²¹ Interview met Matti, professor architectuur, op 04-04-2014 in Reykjavik

De toename van het aantal *social movements* resulteert in een breed scala aan sociale platforms, zowel on- als offline, waar idealen van activisten samenkomen en in potentie een duurzame hervorming kunnen generen (Della Porta 2012:274-277). De diversiteit aan sociale platforms geeft betrokken burgers een vorm van *counter-power*: de capaciteit van sociale actoren om bestaande machtsrelaties, geïnstitutionaliseerd in de samenleving, uit te dagen en te veranderen (Castells 2007:248) of zoals Ánna²² het eerder al formuleerde: "*To regain our people's power.*"

Della Porta (2012) bevestigt het belang voor betrokken burgers van nieuwe sociale media en ziet het als een sociale arena waar nieuwe ideeën samenkomen. Een sociaal laboratorium waarin men samenkomt en alternatieven produceert voor democratische waarden, discoursen en praktijken (Della Porta 2012:274-277). Dit sociale laboratorium is een vorm van *public sphere*, een concept van Habermas (Habermas et. al. 1974). Het concept bestaat uit de gedachte dat er een 'arena' is waar mensen kunnen debatteren en discussiëren. Mensen kunnen een kritisch perspectief ontwikkelen in samenspraak met elkaar en deelnemen aan het proces van meningsvorming. Binnen de arena van *public sphere* wordt kennis uitgewisseld en is er een sociale plaats waar mensen elkaar ontmoeten en interacteren (Habermas et. al. 1974: 49-55). Er is echter niet één *public sphere*, er zijn meerdere arena's waar men kan samenkomen om opinies te vormen. Opvallend is dat waar men voorheen geneigd was in termen van *public sphere* als een fysieke plaats te spreken, er nu ook sprake is van een virtuele *public sphere*.

2.3.2 Individuele autonomie en maatschappelijke betrokkenheid

Het internet of de technologie is niet enkel een middel dat actie mogelijk maakt, het is een medium, een sociale constructie met bijbehorende implicaties, geboren uit een cultuur waar behoefte is aan individuele autonomie (Castells 2007:247-249). Burgers willen zeggenschap en gebruiken hiervoor het internet. Internetgebruik is een vorm van individuele autonomie, echter vinden deze individuele vormen van autonomie elkaar op het internet en manifesteren zich vervolgens online tot een collectief geheel. Hieronder volgt een fragment waaruit een individueel initiatief online steun vindt van de samenleving:

---

²² Interview met Ánna, journaliste, op 11-04-2014 in Reykjavik

Ik zet me graag in voor een beter IJsland en strijdt hiervoor indien nodig. Op een gegeven moment wilde men een beschermd natuurgebied gebruiken om meer winst te genereren. Dit vind ik onacceptabel waarop ik besloten heb om online een petitie te starten. Ik heb wat mensen uit mijn netwerk opgebeld en ze ingelicht over mijn initiatief. Mijn petitie is een groot succes geworden en de handtekeningen bleven komen. Ik ben de petitie alleen, vanuit mijn woonkamer gestart en vervolgens heb ik online massaal steun gevonden bij medeburgers.

Karl²³

Dit soort initiatieven werken stimulerend voor de bevolking omdat het succesverhalen zijn. Hoe meer een individu het internet gebruikt, des te meer autonomie hij vergaart ten opzichte van bestaande regels en instituties (Castells 2007:249) zo ook in IJsland. Informanten voelen zich machtiger wanneer men actief is op het internet dan wanneer dit niet het geval is. De mate waarin men autonomie terugwint met behulp van internet blijkt ook een van de grootste drijfveren om online actief te zijn. Onderzoek van onder andere Shah et. al. (in Castells 2007) bevestigen dit gevoel van betrokkenheid en *empowerment*: “*A number of studies, including Shah et. al. (2005) find strong evidence that internet usage facilitates civic engagement*” (in Castells 2007:257). Internetgebruik resulteert dus in een grotere maatschappelijke betrokkenheid. Het voordeel van een virtuele *public sphere* is het grote bereik van de boodschap.

Ingrid Volkmer (2003) heeft de nieuwe *flow* van informatie onderzocht en stelt dat die *flow* het mogelijk maakt om geïnformeerd te worden over mondiale, regionale en lokale issues. De nieuwe informatiestroom maakt het mogelijk om haast ooggetuige te zijn van gebeurtenissen die plaatsvinden en deze ook te verbinden in een mondiale context. Internet maakt het mogelijk om mensen te verbinden middels *imagination* en gedeelde gevoelens van ongenoegen. Volgens Anderson (2006) bezit de mens een sterke verbeeldingskracht die het mogelijk maakt zich te verbinden tot een groter geheel. Mensen in IJsland voelen zich verbonden met landen die hetzelfde hebben meegemaakt. Dit blijkt uit het vergelijken van berichten in kranten van landen die ook getroffen zijn door een economische crisis. Dit is in talkshows en op de radio te horen, zo ook in mijn gesprekken met informanten:

---

²³ Interview met Karl, corruptie-expert, op 07-04-2014 in Reykjavik

Wij zijn niet het enige land dat getroffen is door een allesvernietigend systeem. Verschillende landen in Europa zijn net als wij een dominosteen die omvalt met desastreuze gevolgen voor de inwoners, niet voor de elite. Guernsey, Spanje, Griekenland, het zijn allemaal lotgenoten die net als wij het systeem willen veranderen.

Stebbi²⁴

Het gebruik van ‘wij’ door de informanten is essentieel: deze burgers voelen zich verbonden met andere slachtoffers in Europa. Mensen die zij nooit ontmoet hebben en hoogstwaarschijnlijk ook nooit zullen ontmoeten. De verbeeldingskracht maakt mensen collectief sterker. Er is *collective agency* ontstaan waardoor bepaalde marginale groepen kunnen samenwerken om een stem te laten horen (Habermas et. al. 1974:49-55). Het verenigen van individuen om gezamenlijk actie te voeren en een standpunt uit te dragen brengt *empowerment*. Het ‘samen sterk staan gevoel’ in combinatie met de transitie naar een coöperatieve houding en de toegang tot *public sphere* geven individuen kracht. Het is als het ware de sociale verbroedering als antwoord op de economische crisis.

2.3.3 Structuren van betrokken burgerschap en *social movements*

De sociale verbroedering als antwoord op de crisis in IJsland is van onderaf geïnitieerd, vanuit de samenleving zelf: “*We don’t have a voice in Iceland, we want to be heard so we will find a way to be acknowledged. The people in society will stand up as long as needed.*”²⁵

De beweging vanuit de samenleving is te analyseren aan de hand van Appadurai (2006) zijn begrip *grassroots*. *Grassroots* zijn kleine, fluïde netwerken die behoorlijk onzichtbaar opereren maar wel degelijk over nationale landsgrenzen heen kunnen gaan. De grote meerderheid van de *grassroots* netwerken, zo ook in IJsland, zijn betrokken bij een strijd die relatief weinig publiciteit kent en gericht is op beleidsveranderingen zowel op lokaal, nationaal en mondiaal niveau (cf. Appadurai 2006). Om de organisatie van *grassroots* te begrijpen, is het noodzakelijk om de bijbehorende netwerkstructuren te analyseren. Juris (2008) ziet de rol van het netwerk *as a guiding logic*, het netwerk als leidraad. De vorm bestaat bij de gratie van de infrastructuur zoals internet, het voedt een cultureel ideaal van het netwerk, een reflectie op wat een netwerk is en wat het zou moeten zijn (Juris 2008:12). De logica van het netwerk leidt tot een aantal geïntegreerde sets en/of idealen, namelijk dat het horizontaal gestructureerd is en diverse autonome groepen deelnemers kent.

---

²⁴ Interview met Stebbi, filmregisseur, op 25-03-2014 in Reykjavik

²⁵ Interview met Dísá, volledig afgekeurd wegens handicap, op 23-03-2014

Het is gebaseerd op *grassroots* dus is er een grote variatie aan groepen en het is van onderaf georganiseerd. Het is gebaseerd op consensus en het kent een open toegang tot het gratis uitwisselen van informatie (Juris 2008:11). Het gecreëerde netwerk is dus een krachtig model geworden voor het herstructureren van een samenleving, gebaseerd op de vier hierboven beschreven kenmerken.

Netwerken maken nieuwe idealen mogelijk met betrekking tot sociaal, economische en/of politieke hervormingen op lokaal, regionaal en mondiaal niveau (Juris 2008). Er vindt echter een verschuiving plaats van het beïnvloeden van het gedachtegoed door politieke instituties naar het domein van (online)communicatie (Castells 2007:258). De essentie van *grassroot* bewegingen is dat ze trachten om een *third space* (Appadurai 2006:137) te creëren. Een ruimte waarin markten en overheden niet alleen gedwongen worden om het belang te erkennen van een derde ruimte, maar zelf daadwerkelijk deel uitmaken van het proces betreffende het creëren van die ruimte. Een ruimte waarin men als het ware een arena ontwikkelt om deze netwerken een stem te geven wanneer besluitvorming over essentiële mondiale vraagstukken plaatsvindt. De motivaties om een *third space* te creëren en het streven naar sociale transformatie wordt in paragraaf 2.4 geanalyseerd.

2.4 Motieven als drijfveer

Veel onderzoek gericht op motieven voor activisme, verzet of betrokken burgerschap is gericht op drie dimensies: instrumentaliteit en identiteit in combinatie met groepsgeorganiseerde woede. Van Stekelenburg et. al. (2011) bekritisieren het wegcijferen van ideologie als motief en voegen dit als vierde dimensie toe. Zij stellen dat ideologie de sterkste drijfveer is om deel te nemen aan actie tot sociale transformatie (Van Stekelenburg et. al. 2011:91). Aan de basis van iedere vorm van activisme ligt onvrede: het is geen indicator om mensen daadwerkelijk te activeren tot protest, maar het is de eerste motivatiefactor die aanwezig is (Van Stekelenburg et. al. 2011:92). Iedere eis tot verandering begint met gevoelens van diep geworteld ongenoegen wat het gevolg kan zijn van ongelijkheid en onrechtvaardigheid (Van Stekelenburg & Klandermans in: Van Stekelenburg et. al. 2011:92).

Volgens het merendeel van de informanten zijn er drie motivatiefactoren om te ijveren voor betrokken burgerschap in IJsland. Allereerst het gebrek aan zichtbare verandering: volgens burgers zijn er geen grote veranderingen geweest en neigt het land weer exact te worden als

voor de crisis. Dit is gevaarlijk omdat die situatie onhoudbaar is gebleken. Daarnaast is er een toenemende druk op de democratie die resulteert in het eroderen van individuele autonomie en burgerrechten. Tot slot het gebrek aan vertrouwen in politici vanwege het niet nakomen van beloftes, maar bovenal door de onbekwaamheid en onkunde van ministers.²⁶

Deze drie factoren zijn sterk verweven met emotie en juist die combinatie zet onvrede om tot actie. Het volgende vignet laat zien hoe de drie motivatiefactoren in combinatie met emotie leiden tot hoop op een beter bestaan.

Ik zit in haar woonkamer die bezaaid is met kleine beeldjes en knuffels die er zijn om haar gezelschap te houden in eenzame nachten, zo vertelt ze me later. Drie uur lang neemt ze me mee in haar levensverhaal en laat ze me haar diepste zwarte gedachten lezen in haar dagboek. Ze is eenzaam, voelt zich geïsoleerd en is dankbaar dat ik er ben om naar haar te luisteren. Ze legt me uit dat ze rationeel weet dat woede niet de oplossing is om tot werkbare oplossingen te komen. Ze benadrukt echter ook dat het moeilijk is om redelijk te blijven wanneer je zó boos bent dat je het van de daken wil schreeuwen. Boos, omdat je je zó ongehoord voelt en er niets, maar dan ook werkelijk niets verandert. "Behalve de stijgende kosten, leningen en schulden," voegt ze er sarcastisch aan toe. Het is moeilijk wanneer je geen enkel vertrouwen hebt in de mensen die het land besturen omdat ze niet voor hun functie bekwaam zijn en je het gevoel hebt dat je autonomie stukje voor stukje erodeert. "Ik heb dadelijk geen rechten meer als ik niet oppas." Ze kijkt me aan met een trillende onderlip en kleine ogen. Ze tuit haar dunne, rood gestifte lippen en denkt zorgvuldig na over haar volgende woorden. Ze knijpt haar ogen tot spleetjes. "Maar" zegt ze: "Je moet een manier vinden om te overleven en dat is exact de reden waarom we blijven vechten voor een beter IJsland. Niet alleen omdat wij dat verdienen, maar omdat we er recht op hebben en omdat het mogelijk is. Ik leef. Ik heb een ziel en dat is de reden waarom ik opsta in de ochtend en me inzet voor een beter bestaan." Wanneer ze dat zegt verschijnt er een twinkeling in haar ogen en een kleine grimas rond haar mond. Het is de eerste keer dat ik een sprankje hoop kan waarnemen in de non-verbale houding van deze vrouw.

Dísa²⁷

---

²⁶ Interview Finnur, ME-agent, op 31-03-2014 in Reykjavik

²⁷ Interview met Dísa, volledig afgekeurd vanwege handicap, op 23-03-2014 in Reykjavik

Het gevoel wat Dísá hier beschrijft is niet uniek, in die zin dat zij niet alleen staat in haar gevoel en motivatie tot sociale transformatie. Emoties die betrokken burgers ervaren en het persoonlijk leed dat dagelijks wordt megedragen, in combinatie met het gebrek aan verandering, de eroderende autonomie, het gebrek aan vertrouwen in politici, zijn de drijfveren tot actie. Actie brengt vertrouwen en hoop voort en creëert als het ware een ideologie. Juris (2008) stelt in zijn etnografie over netwerkstructuren dat wanneer men alle zekerheid verliest er juist ruimte is voor verandering: *“Until protesters came along there was little hope for change and no outlets for complaint.... Another world is possible”* (Juris 2008:287). Dit lijkt onderdeel van het proces dat gaande is in de IJslandse samenleving.

Ideologie wordt in het onderzoek van Van Stekelenburg et. al. (2011) beschreven als motivatie wanneer er belangrijke waarden zijn geschonden en burgers verontwaardiging willen uiten (Van Stekelenburg et. al. 2011:93). In IJsland wordt het uiten van ongenoegen gezien als onderdeel van het helingsproces, maar tegelijkertijd wordt het ook ingezet als middel om anderen bewust te maken van maatschappelijke kwesties. Stebbi is het ultieme voorbeeld voor veel IJslanders. Hij heeft zijn persoonlijk leed en frustraties omgezet in een inspirerende poging om mensen te waarschuwen en te laten zien dat zij niet alleen staan in het verlies.

Ik spreek met een filmregisseur die de wereld is rondgereisd met zijn documentaire over de zoektocht naar antwoorden in het web van vragen rondom de economische crisis in IJsland. Ik zie een compleet andere man, dan de man die ik in de vijf jaar oude documentaire zag. Hij ziet er oud en vermoeid uit. Ik ontmoet hem in de haven van Reykjavik op een mooie zonnige dag, tussen de vrachtschepen in, op een oud zolderkantoor. Het kantoor is sober ingericht. Hij neemt plaats op de bank, ik in een leren fauteuil tegenover hem. Hij begint te praten, hij praat op een trage manier. Achter ieder woord dat hij zegt, ligt een emotie. Zijn opmerkingen zijn doordrenkt van sarcasme en wisselen van grapjes tot kreten van wanhoop en machteloosheid. Dan zwijgt hij. De stilte blijft tot hij me aankijkt, mijn blik niet meer loslaat en zegt: “Ik heb niks meer Lilja, het enige wat ik nog heb is mijn zelfrespect en hoop op een betere toekomst.

De film die ik heb gemaakt, met als doel mensen te informeren en te motiveren, is gemaakt vanuit mijn hart. Mijn hart spreekt in die film, mijn hart huilt in die film, mijn menselijke kant pleit daar voor bewustwording.” Terwijl hij die woorden uitspreekt blijft hij me aankijken zonder met zijn ogen te knippen. Dan zwijgt hij weer. De stilte lijkt oneindig, totdat zij wordt doorbroken met de woorden ‘and I don’t even like politics’, gevolgd door luid gebulder en het slaan van zijn platte hand op zijn knie.

Stebbi²⁸

2.5 Tot slot

Betrokken burgers in IJsland zijn solidaire burgers die op diverse manieren streven naar een transparante democratie waar ruimte is om deel te nemen aan besluitvormingsprocessen. Er is echter een transitie waarneembaar in het karakter van de samenleving als reactie op de crisis. Waar men in het begin van de revolutionaire periode vooral defensief vanuit een verzetshouding reageerde op de gebeurtenissen, probeert men nu coöperatief vanuit gedeelde inzet een langdurige verandering te bewerkstelligen door bewustwording te creëren bij medeburgers. De menselijke rede wordt hiervoor ingezet om op die manier op de langere termijn een inkluderende, transparante democratie te vormen. Er wordt getracht een *third space* (Appadurai 2006) te creëren middels *grassroots* initiatieven vanuit betrokken burgers.

Betrokken burgerschap uit zich op diverse manieren in IJsland: middels beroep, persoonlijke ervaringen, een sociaal netwerk maar ook door online activisme. Online activisme is een vorm van betrokken burgerschap die steeds meer terrein wint in IJsland. Individuele acties online vinden collectief steun op het internet wat *empowerment* brengt en (on)bewust *social movement* creëert. Het resulteert in een transitie van een fysieke *public sphere* naar een virtuele *public sphere*. Op die manier is betrokken burgerschap minder zichtbaar maar zeker niet minder aanwezig binnen de samenleving. De drie grootste drijfveren voor betrokken burgers in IJsland zijn: het gebrek aan verandering, de eroderende autonomie en het gebrek aan vertrouwen in politici. Deze drie factoren, waar emotie aan ten grondslag ligt, in combinatie met ideologie maken burgers actief in het publieke debat. Daar strijden zij voor burgerrechten die weg dreigen te ebben naar een machtselite. Hier ga ik in hoofdstuk drie, The Black Cone, dieper op in.

---

²⁸ Interview met Stebbi, filmregisseur, op 25-03-2014 in Reykjavik

H. 3 The Black Cone

'The Black Cone, Monument to Civil Disobedience'²⁹, is een monoliet van 180 centimeter hoog die voor het parlamentsgebouw op 'Austurvöllur' in Reykjavik geplaatst is. Het is een monument ter nagedachtenis aan de Potten- en Pannenrevolutie die op ditzelfde plein ontstaan is. Voor de inwoners van Reykjavik kent het monument een grote waarde van betekenis. Voor hen is het monument een herinnering aan het belang van burgerlijke vrijheid, inclusief het recht om bepaalde wetten en bevelen van hogere hand niet te gehoorzamen en daartegen in verzet te komen. Het wordt gezien als erkenning voor burgers in hun strijd om gehoord te worden. Tijdens de onthulling van het monument is er gebruik gemaakt van een zwarte kegel om de steen te laten barsten als metafoor om te laten zien welke impact de protesten hebben gehad.³⁰ Op de monoliet is een gedenkplaat verankerd, zie figuur 3³¹, met een quote van het artikel uit de verklaring van de rechten van mens en burger.³²

De tekst is als volgt: *"When the government violates the rights of the people, insurrection is for the people and for each portion of the people the most sacred of rights and the most indispensable of duties."*

Figuur 3: 'The Black Cone, Monument to Civil Disobedience'

²⁹ 'The Black Cone, Monument to Civil Disobedience', kennis uit eigen veldwerkbevindingen en via: http://artmuseum.is/desktopdefault.aspx/tabid-2185/3362_read-29977/

³⁰ De scheur die achterblijft in de monoliet staat symbool voor de zwarte kegelvormige hoeden die veroordeelden gedwongen werden te dragen, met als doel vernedering, tijdens de inquisitie in de twaalfde eeuw.

³¹ Foto via: http://artmuseum.is/desktopdefault.aspx/tabid-2185/3362_read-29977/

³² Deze verklaring van de rechten van mens en burger diende als preambule van een grondwet die door de Franse nationale grondwetvergadering in 1793 werd aangenomen.

De monoliet staat symbool voor de impact die de protesten in 2008/2009 hadden, maar zou evengoed een metafoor kunnen zijn voor de zichtbaarheid van zwakke plekken van een ogenschijnlijk solide bestuurs- en economisch systeem. De inwoners in IJsland hadden nooit verwacht dat er in beide systemen barsten konden komen, laat staan een ruptuur die een enorme impact op de gehele samenleving en de bijbehorende processen zou hebben. De crisis in IJsland heeft tot gevolg gehad dat kwetsbaarheden in het bestuursstelsel zichtbaar werden maar ook in het bankensysteem. Een van de meest verrassende aspecten die de crisis aan het licht bracht, is de kwetsbaarheid van de democratie met als drijfveer verschillende vormen van corruptie. Dit hoofdstuk laat zien dat de economische crisis in IJsland niet enkel een financiële crisis is maar ook een crisis van democratie. Door de zichtbaarheid van de hiaten in het democratisch bestuursstelsel is het bewustzijn dat de IJslandse democratie onder druk staat enorm toegenomen. De wijze waarop de democratie onder druk staat en in welke mate wordt in de volgende paragraaf besproken.

3.1 *Crisis of democracy*

De crisis is niet enkel financieel van aard, maar is gepaard gegaan met een roep vanuit het volk tot hervormingen van zowel het economische bankensysteem als het democratisch bestuursstelsel. Deze roep tot sociale transformatie heeft zich in Reykjavik destijds geuit door het ontstaan van *The Voice of the People* en momenteel middels betrokken burgerschap. Della Porta (2012) stelt dat de bankencrisis niet enkel gezien kan worden als een economische crisis. Volgens haar zit er in protesten en verzet altijd een overeenkomst, namelijk dat protesten een directe link hebben met democratie. Een roep vanuit de samenleving voor verandering en hervormingen. Zij benadrukt dat juist tijdens de Potten- en Pannenrevolutie in IJsland, maar ook tijdens soortgelijke protesten in Spanje, Griekenland en tijdens Occupy de roep om democratie een centrale plaats innam. Volgens Della Porta (2012) is de hedendaagse crisis dan ook meer een *crisis of democracy* in plaats van sec een financiële crisis (Della Porta 2012:275).

De term *crisis of democracy* kent zijn oorsprong in een rapport³³ wat zich destijds heeft gericht op de werkbaarheid van democratie in de Verenigde Staten, Japan en Europa.

---

³³ Rapport uit 1975 genaamd: *The Crisis of Democracy: Report On the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. Door Michel Crozier, Samuel P. Huntington en Joji Watanuki. Via http://trilateral.org/download/doc/crisis_of_democracy.pdf

De conclusie was niet veelbelovend en luidde dat de overheid overweldigd werd door de vraag en betrokkenheid van burgers wat de situatie onhandelbaar zou maken. In het rapport wordt gewaarschuwd voor de gevolgen wanneer het publiek wordt afgesloten van het publieke debat en er in groten getale gebruik zal worden gemaakt van lobbyisten. Fareed Zakaria³⁴ stelt dat de Verenigde Staten zich in een nieuwe *crisis of democracy* bevindt, waarin politieke onverschilligheid groter is dan ooit, er weinig tot geen vertrouwen is in politieke instituties en waar beslissingen weinig democratische basis kennen.

De reactie van Zakaria op het rapport wordt ondersteund door Della Porta (2012) en Chrouch (2004). Zij gaan echter nog een stap verder en waarschuwen landen die zich hebben laten verwijderen van de oorspronkelijke traditionele democratie, zo ook IJsland, waardoor de democratie onder druk is komen te staan. Niet enkel door de invloed van financiële machtsmechanismes, maar ook door de macht van internationale organisaties zoals het Internationaal Monetair Fonds (Della Porta 2012:275). Della Porta (2012) legt een duidelijke link met corruptie: de corruptie van democratie waarin de soevereiniteit van de burger wordt afgenomen. De corruptie van democratie is van grote invloed geweest voor de economische crisis en de onbekwaamheid om daarmee om te gaan. De representatie van de democratie staat onder druk vanwege het niet kunnen managen van het ineensstorten van systemen, in dit geval het economische systeem. *Failure to do politics*: het verschuilen van de overheid in het gegeven dat er geen betere alternatieven zijn en de burgers er het beste van moeten maken. Slogans als: “*They don’t represent us*” kennen de basis in een diepe kritiek op het alsmaar slechter werkende concept van democratie en het falen van de gekozen politici om hun werk juist te doen (Della Porta 2012: 275).

In IJsland speelt de factor van onbekwaamheid een grote rol omdat er volgens het merendeel van de informanten veel ministers op posten zitten zonder enige kennis van het vakgebied. Finnur³⁵ noemt het gegeven dat eigenlijk iedereen in IJsland minister kan worden. Hij noemt het voorbeeld dat tijdens de economische *melt-down* een dierenarts minister van financiën was en zijn opvolger geoloog bleek te zijn. In IJsland is de afgelopen vijf jaar het parlement het meest verachte instituut van allen. De politiek hield de bevolking jarenlang een illusie voor die men maar al te graag wilde geloven, totdat het allemaal een leugen bleek en de politiek verantwoordelijk werd gehouden door de bevolking.

---

³⁴ Februari 2013, reactie van Fareed Zakaria op het rapport *The Crisis of Democracy*.

³⁵ Interview met Finnur, ME-agent, op 31-03-2014 in Reykjavik

Er is geen enkele informant die nog vertrouwen heeft in de politiek. Tijdens mijn gehele veldwerkperiode heb ik niemand weten te vinden die positief sprak over de politiek, zelfs politici zelf niet:

Het is mijn eerste interview met een parlementslid én tevens voormalig minister. Ik weet niet goed wat ik kan verwachten en voel de zenuwen als ik op de bel druk van zijn kantoor. Het kantoor ligt middenin het centrum van Reykjavik. Opvallend is dat het kantoor gelegen is aan het bewuste parlamentsplein. Ik hoor een zoem, de deur gaat open en ik kan doorlopen. Ik ga op zoek naar zijn kantoor op de tweede verdieping. Ik maak hier mijn eerste echte veldwerkblunder door naar de tweede verdieping te lopen, niet wetend dat in IJsland de begane grond als eerste verdieping geldt. Deze actie zorgt er voor dat het ijs meteen gebroken is. De voormalig minister staat namelijk onderaan de trap te roepen dat de tweede verdieping een verdieping lager is. Dit moment zorgt voor een goed begin in die zin dat de ontmoeting gelijk een informele wending neemt. Deze man praat graag en weet veel. Hij stopt nauwelijks met praten behalve op het moment dat ik hem de vraag stel of hij zelf nog vertrouwen heeft in de huidige politici en in de toekomst. Hij houdt zijn adem in en kijkt naar buiten. Je hoort honden blaffen en de voorbijgaande auto's toeteren. Ik hoor hoe hij zijn kopje koffie op de glazen tafel neerzet. Hij kijkt me aan met een gekwelde blik en zegt: "Politici hebben niet geleerd, dat moet ik met pijn in mijn hart toegeven. Politici luisteren niet naar de inwoners van IJsland. Het spijt mij dat dit mijn antwoord is," besluit hij eraan toe te voegen om vervolgens zijn blik weer af te wenden.

Örvar³⁶

Het gebrek aan vertrouwen kent diverse oorzaken, namelijk: het niet nakomen van beloftes en het dominante winstdenken in plaats van het denken aan mensen. Della Porta (2012) stelt dat neoliberalisme een politieke doctrine is die een nadelige visie heeft op de publieke ruimte en democratie. Het impliceert niet alleen minder politieke interventie om sociale ongelijkheid geproduceerd door de markt te controleren (denk aan liberalisatie, privatisering en deregulatie), maar het brengt ook een zeer elitaire (hoofdzakelijk een electorale) opvatting van burgerparticipatie. Daarbij heeft het ook een toename gebracht voor de invloed van lobbyisten en sterke persoonlijke belangen, door directe en indirecte vormen van corruptie (Della Porta 2012). Er is een rechteloze, wanhopige onderklasse met een diepgewortelde boosheid op en over het systeem.

---

³⁶ Interview met Örvar, parlementslid en voormalig minister, op 01-04-2014

Politici wisselen elkaar af, maar dezelfde terugkomende problemen blijven aan de orde. Partijen worden gezien als ‘een pot nat’, met als gevolg politieke onverschilligheid onder burgers (Hagen en Wiering 2014). Gupta (1995) sluit hierbij aan en stelt dat het nauwelijks uitmaakt of de oppositie of de huidige regering aan de macht is omdat het voor de gewone burger geen verschil maakt in het dagelijks leven. Burgers hebben in ieder aspect van hun dagelijks leven te maken met de uitdijende vormen en invloeden van corruptie wat ook politieke onverschilligheid tot gevolg heeft (cf. Gupta 1995:385). De geloofwaardigheid van politici heeft een absoluut dieptepunt bereikt. De volgende paragraaf analyseert de positie van burgers in een tijdperk van *post-democracy* (Crouch 2004).

3.2 *Post-democracy*

Zoals hierboven beschreven heeft de economische crisis de kwetsbaarheid van zowel het economisch als het bestuursstelsel laten zien, maar ook de mate waarop de democratie onder toenemende druk komt te staan. De socioloog Colin Crouch (2004) introduceert de term *post-democracy* als een nieuwe fase van democratie waar burgers wereldwijd mee te maken krijgen. Het denken in twee concepten – democratie of geen democratie- zorgt voor een vernauwing van het debat. Crouch (2004) pleit voor een verruiming van het debat en stelt dat men beter kan denken in termen van een parabool. De parabool geeft een bepaald proces weer waar beweging en verandering mogelijk is: hij sluit het binaire denken als het ware uit. Om de huidige tendens betreffende democratie in IJsland te verklaren, gebruik ik het concept van Crouch (2004) betreffende *post-democracy* als nieuwe fase van democratie. Het beschrijft een fase waar het publiek verward en passief lijkt wat betreft de eigen inmenging in het publieke debat. Kenmerken van *post-democracy* zijn onder andere verwijdering en onzichtbaarheid van burgers in het publieke debat, de hoge mate van complexiteit van bepaalde zaken en de verwardheid van de moderne burger over maatschappelijke kwesties. Centraal staan de desillusies en frustraties die voortkomen uit een democratisch hoogtepunt wat vervolgens wegeeft: wanneer een minderheid opkomt voor belangen en sterker betrokken is bij het genereren van sociale transformatie dan de gewone burger (Crouch 2004:19-24).

IJsland bevindt zich in een fase van *post-democracy*, het democratische hoogtepunt was destijds de Potten-en Pannenrevolutie in 2008/2009. Burgers verenigden zich na een proces van onzekerheid, wanhoop en woede om vervolgens al die emoties om te zetten in actie met als doel sociale transformatie en een eis om transparantie.

Anno 2014 is deze beweging echter compleet verdwenen met als resultaat een gefrustreerde, maar bovenal gedesillustioneerde samenleving. De economische crisis in het land heeft voor een *wake-upcall* gezorgd onder de inwoners, voornamelijk met betrekking tot het vertrouwen in de politiek en het bestuurssysteem. Voorheen was het vertrouwen in de politiek té hoog en werden er nooit vragen gesteld, nu is er echter niks meer over en worden overall vraagtekens geplaatst, aldus Hákna.³⁷

In het *post-democracy* tijdperk heerst er een sfeer van cynisme over de politiek en politici. Burgers hebben extreem weinig vertrouwen in politici, ze hebben lage verwachtingen van de prestaties van politici maar bovenal kijken burgers met een vergrootglas en zijn ze niet bang de politiek en politici te bekritisieren (Chrouch 2010:23). In IJsland heerst een: “*Chronic feeling of distrust, there is a ground for disbelief.*”³⁸ Geen enkele informant had op het moment nog vertrouwen in de IJslandse politiek, sterker nog men had er geen goed woord voor over. Uitspraken als: “politici zijn leugenachtige dieven” en “politici zijn idioten” zijn enkel een greep uit de stortvloed van kritiek die de IJslandse burgers hebben op politici. Chrouch beaamt dit met het feit dat politici een reputatie vergaard hebben voor diep wantrouwen an sich, los van de prestaties (Chrouch 2004:28). Castells (2007) signaleert het gegeven dat het personaliseren van politici leidt tot een bepaald handelsmerk op de politieke markt. Het wordt volgens hem gezien als de symbolische lading van een vertrouwensboodschap rondom een persoon, of het karakter dat rondom deze persoon gebouwd is ten gunste van de commercie. Het politieke systeem kent een bepaalde opvoering om steun te verwerven of op zijn minst minder vijandigheid te creëren. Op die manier worden inwoners getransformeerd tot *consumers in the political market* (Castells 2007:242- 243). De commercialisering van de politiek is er zo ingeslopen dat men er gewend aan is geraakt. Partijprogramma’s worden als product geaccepteerd en politici kunnen hun boodschap aan het publiek verkopen. Het doel is vervaagd: waar het eerst uitnodiging tot debat was, is het nu het overtuigen om te kopen (Chrouch 2004:26). De beloftes van de politici kunnen vergeleken worden met de economische term productdifferentiatie. Men voegt een belofte toe om beter te verkopen en dus meer stemmers voor zich te winnen (Hagen en Wiering 2014), informanten sluiten zich hierbij aan:

---

³⁷ Interview met Hákna, partijleidster, parlamentslid en voormalig minister, op 23-04-2014 in Reykjavik

³⁸ Interview met Hákna, partijleidster, parlamentslid en voormalig minister, op 23-04-2014 in Reykjavik

Ik bevind me in de koffieruimte van een hostel midden in het centrum van Reykjavik. Ik heb een ontmoeting met een corruptie-expert die veelvuldig gedegen onderzoek naar *the dark side* van IJsland heeft gedaan. Terwijl hij praat, drinken we de zwartste koffie die ik ooit geproefd heb. Koffie is een must bij iedere ontmoeting met wie dan ook in IJsland. We praten over politici en naarmate het gesprek vordert, zegt hij: "Het zijn net tweedehands autoverkopers, alles lijkt mooi en netjes maar ondertussen is het een grote farce die ze verkopen! Het is de reinste vorm van emotionele manipulatie." Hij kijkt me aan en zegt: "*They pretend to be f*cking mother Theresa, but trust me they're not! It's all about the money.*" Wanneer hij dat zegt neemt hij de laatste slok, van zijn intens zwarte koffie, en kijkt hij me doordringend aan.

Karl³⁹

De reputatie van politici gaat hand in hand met het feit dat de taal die politici en beleidsmakers gebruiken veranderd is. Partijprogramma's, overheidsdocumenten: allen bevatten informatie die voor een deel van de bevolking lastig te begrijpen zijn. Het gevolg van het onbegrip is een gewenning aan het feit dat burgers het publieke debat niet meer begrijpen, laat staan eraan deelnemen (Hagen en Wiering 2014). Dat resulteert in politieke onverschilligheid. Het contact met de stemmers is verloren gegaan, stemmers worden niet meer als burgers gezien. Dit resulteert in twee reacties. Enerzijds ritualisme waarin de burger zich gedraagt als een stemmende burger net als vroeger, het stemmen is dan echter een ritueel. Anderzijds is er passiviteit waarin burgers helemaal niet meer mee doen (Hagen en Wiering 2014). In IJsland is passiviteit een veelvoorkomend gevolg van de verwijdering tussen de politiek en de burger. Het merendeel van de informanten doet geen moeite om politieke en maatschappelijke boodschappen te begrijpen omdat niemand er nog iets van begrijpt. "Alles is zo ingewikkeld gemaakt voor mensen, dat mensen die verandering willen 'ignorant' lijken. Het is haast onmogelijk tegenwoordig."⁴⁰ De combinatie van het minieme vertrouwen in de politiek met de complexe boodschap die men krijgt is het haast onmogelijk geworden voor burgers om de boodschap te begrijpen en deel te nemen aan het publieke debat.

---

³⁹ Interview met Karl, corruptie-expert, op 12-05-2014 in Reykjavik

⁴⁰ Interview met Sindri, literatuur- en romanschrijver, op 15-04-2014 in Reykjavik

Post-democracy is absoluut een vorm van democratie: alle aspecten die binnen een democratie bestaan, blijven ook in deze fase aanwezig. Echter vindt er erosie plaats op de lange termijn, omdat burgers niet verzadigd zijn en gedesillusioneerd raken, omdat ze verder verwijderd raken van de traditionele vorm van democratie (Chrouch 2004:22). Della Porta (2012) ziet echter ook een verschuiving in verschillende protestvormen namelijk dat er een roep is naar een nieuwe vorm van democratie. Een democratie gebaseerd op meerdere egalitaire publieke ruimtes. Inclusieve ruimtes waarin burgers een stem krijgen, waarin de rechten van de burger erkent worden en waarin burgers mogen en kunnen meedenken over oplossingen voor mondiale problemen (Della Porta 2012). Dit is het geval in IJsland, burgers voelen zich momenteel stilgezwegen en genegeerd in het publieke debat. Er vindt een verwijdering van de publieke democratische arena plaats naar een politieke en economische elite.

Barber (2008) analyseert de verwijdering van burger en politiek aan de hand van het begrip soevereiniteit. Soevereiniteit houdt een exclusieve bevoegdheid in tot uitoefening van publiekrechtelijk gezag wat door de staat gebeurt. Een ultieme vorm van soevereiniteit is het vermogen van de staat om te doen wat hen goeddunkt, hierin komt het zelfbeschikkingsrecht van de staat terug. Het vermogen van de staat om een *state of exception* uit te dragen: het maken van uitzonderingen (Barber 2008).

In IJsland komt dit veelvuldig terug door bijvoorbeeld het negeren van talloze petitieën ingezameld door betrokken burgers met verschillende thema's, met als argument dat het document geen wettelijke lading kent en de politiek dus geen verplichting heeft. Een schrijnend voorbeeld van deze *state of exception* betreft *The Black Cone Monument*. Het monument zou in eerste instantie een permanente plek recht voor het parlamentsgebouw krijgen vanwege de symbolische waarde. Hier was echter veel weerstand tegen vanuit politici. Het besluit van hogerop kwam dat het monument niet recht tegenover het gebouw geplaatst mocht worden omdat dat het aanzicht van het parlamentsgebouw zou verpesten. Er was geen mogelijkheid tot weerlegging van het besluit en zo is besloten dat er een andere locatie op het plein gekozen zou worden. Deze hooghartige houding van de politieke machtselite wordt in de volgende paragraaf geanalyseerd en gelinkt aan de hand van diverse vormen van corruptie.

3.3 *We are getting f*cked by the government*

*"We're getting f*cked by the government, every day
We get fucked by the government it is such a shame.
If you get fucked by the government
and you got something to say I will misbehave"*⁴¹

Dit lied, met bovenstaande tekst, weergalmt door de muziekboxen op een regenachtige 15 maart 2014, al staande op Austurvöllur. Een plein bezaaid met mensen met megafoons, spandoeken, spotprenten en vlaggen. De eis om transparantie en eerlijkheid stond op deze dag centraal. Op figuur 4⁴² staat de vlag van *banana republic* afgebeeld. De vlag staat centraal voor een politieke cultuur die verwant is aan en verweven met corruptie. Verhoudingen binnen de politiek zijn uit balans en het land wordt veelal door *hidden forces* geregeerd. De leugens, de oneerlijkheid en corruptie zijn allerlei aspecten die zichtbaar zijn geworden als gevolg van de economische crisis. *Banana republic* kent een grote waarde in IJsland en is vrijwel bij ieder protest aanwezig:

Ik sta in de regen met mijn capuchon op, mijn sjaal strak om mijn nek terwijl de ijskoude wind in mijn gezicht snijdt. Het is koud voor IJslandse begrippen, maar dat weerhoudt de IJslanders niet die hier op het plein zijn samengekomen. Ik ben omringd door honderden mensen. Allen luisterend naar de boodschap die door de boxen weergalmt en afkomstig is uit een busje wat voor op het plein gestationeerd is. Overal waar ik kijk zie ik bananen. Mensen zwaaien met bananen. Mensen gooien met bananen.

Figuur 4: *banana republic* vlag tijdens solidariteitsvergaderingen

Figuur 5: wijze van belediging

⁴¹ Protestlied van Kaleo: "We are getting f*cked by the government" op 22-03-2014 tijdens solidariteitsvergadering op Austurvöllur.

⁴² Foto figuur 4: gemaakt door L. van Himbergen op Austurvöllur, tijdens solidariteitsvergadering op 22-03-2014

Mensen hebben bananen afgebeeld op hun kleding. Op een gegeven moment zie ik zelfs een vrouw die een politieagent interviewt met een banaan als microfoon, zie figuur 5⁴³. De banaan wordt ingezet als een vorm van intense belediging en kent een grote symbolische waarde voor burgers.

3.3.1 Corruptie in IJsland

Volgens vrijwel alle informanten kan IJsland gedefinieerd worden als een *clan based society* waar je alleen in terecht komt door geboorte of een huwelijk. Het is een samenleving die gecontroleerd wordt door een paar families. Deze heersende families worden gezien als heersende machtelites van IJsland aangezien ze samenwerken met de ‘zakelijke macht’, ‘de kennismacht’ en de ‘regeringsmacht’. De elite heeft op alle drie de niveaus de macht in handen (Logason 2011). Uit onderzoek van Logason (2011) is gebleken dat deze elitekern een sterke invloed had op alle beslissingen die bij hebben gedragen aan het creëren van ‘de speculatieve bubbel’. De elite had grote invloed op beslissingen over het al dan niet beschermen van de samenleving en de banken. Dit resulteerde in de economische *meltdown* en alle gevolgen van dien (Logason 2011). Een van de belangrijkste dingen die de machtselite gelaten heeft, met betrekking tot het niet beschermen van haar burgers, is dat er verkeerde informatie aan het publiek gegeven word. De belangrijkste nieuwsbronnen worden beheerd door de elite. Er is in IJsland geen persvrijheid: de kranten en de radio worden beheerd door de staat die vervolgens onder invloed staat van de machtselite. Hieronder volgt een fragment waaruit blijkt dat dit ook op hoger niveau erkend wordt.

Iedereen weet dat de pers niet vrij is in IJsland, maar ik vraag me af of mensen zich ervan bewust zijn hoe diep het nieuws beïnvloed wordt. Hoezeer de pers beheerd wordt door de elite is absoluut een bedreiging voor de democratie en een vorm van corruptie, omdat er geen transparantie is.

Sif⁴⁴

---

⁴³ Foto figuur 5: gemaakt door L. van Himbergen op Austurvöllur, tijdens solidariteitsvergadering op 22-03-2014

⁴⁴ Interview met Sif, parlementslid, op 25-04-2014 in Reykjavik

Uit het onderzoek van Arnarson et. al. (2011) blijkt dat de media in IJsland een lange historie kent als machtsbron in plaats van als informatiebron. Dit is niet goed voor de democratie maar wel gebruikelijk binnen de IJslandse gemeenschap. Volgens Gupta (cf. 1995) zijn kranten het belangrijkste medium om het publieke debat te beïnvloeden en discoursen over corruptie te produceren. Castells (2007) sluit zich hierbij aan en stelt dat beïnvloeding niet per se via de gegeven boodschap gaat, maar door de afwezigheid van een bepaalde inhoud binnen de boodschap: “*What does not exist in the media does not exist in the public mind, even if it could have a fragmented presence in individual minds*” (Castells 2007:241). Bordieu erkent dit eveneens en stelt dat elitegroepen binnen een samenleving bestaan en voornamelijk macht behouden door het beïnvloeden van de *cognitive map*. Het beheersen en beïnvloeden van de *cognitive map* gaat niet door wat er wél besproken wordt in het publieke debat, maar juist over wat niet besproken wordt in het publieke debat: “*Social silences in other words are crucial*” (Bordieu in Tett 2009a). Op deze manier heeft de elite macht over wat de samenleving wel en niet te weten krijgt en wordt er essentiële informatie achtergehouden. Zo is er geen transparantie en geen vrije toegang tot informatie en dit is een vorm van corruptie. Burgers zijn niet vrij om een eigen opinie te vormen en deel te nemen aan het publieke debat, omdat het debat gekleurd wordt door de machthebbers. Hieronder volgt een vignet waaruit dit blijkt:

Transparantie is een groot probleem in IJsland, er heerst schijntransparantie. Er wordt van bovenaf druk gezet op hoogopgeleiden die té zware kritiek uiten op prominente personen. Er is een voorbeeld van een IJslandse professor die werkzaam is in Columbia en kritische noten plaatst bij de rol van de elite. Hij ontving via zijn begeleiders melding dat IJsland zware druk op hen zette. Daarnaast is er ook een voorbeeld van een goed beoordeelde MA thesis die geblokkeerd werd, omdat het té gevoelige en kritische informatie zou bevatten. Op deze manier wordt iedere vorm van kritiek stilgezwegen.

Karl⁴⁵:

---

⁴⁵ Interview met Karl, corruptie-expert, op 12-05-2014 in Reykjavik

Naast het ontnemen van de persvrijheid is nepotisme de meest bekende vorm van machtsmisbruik, een voorbeeld waaruit dit blijkt:

Nepotisme en corruptie zijn sterk aan de orde in IJsland: "*It's entrained in the souls of the people that this is okay, it's not!*" Een duidelijk is wanneer mijn moeder me vraagt om mijn schoonzus aan te nemen als docent bij mij op de universiteit. Omdat zij een goed mens is. Mijn schoonzus is totaal niet geschikt voor deze functie en voldoet niet aan het profiel, maar dat is voor mijn moeder geen reden om haar niet aan te nemen. Ik ging niet in op haar verzoek met als gevolg dat mijn moeder maanden niet tegen me heeft gesproken.

Hildur ⁴⁶

Volgens Arnarson et. al. (2011) zijn er in IJsland twee verschillende vormen van corruptie te ontdekken. Enerzijds corruptie middels betalingen, bijvoorbeeld omkoping. Anderzijds corruptie door middel van machtsmisbruik, bijvoorbeeld nepotisme of het verdoezelen van belastende informatie en het beïnvloeden van beslissingen uit persoonlijk belang. Uit onderzoek is gebleken dat voornamelijk het geven en nemen van sociale gunsten en het praktiseren van opportunisme en nepotisme dominant en diep geworteld zijn in de IJslandse samenleving (Arnarson et. al. 2011). Nordstrom spreekt in haar etnografie over de vanzelfsprekendheid van corruptie en illegaliteit in ieders dagelijks leven: "*Common practice and completely illegal*" (cf. Nordstrom 2007:97). Zij spreekt over de paradox van illegaliteit in termen van ontwikkeling omdat het op de korte termijn vooruitgang brengt. In IJsland te denken aan de droom die burgers leefden en de tijdelijke stijging in levensstandaard. Maar anderzijds hebben illegale processen als corruptie nadelige gevolgen omdat de illegaliteit en de transacties niet meer te controleren zijn. Dit had in IJsland ontwrichting van de samenleving tot gevolg. Volgens Nordstrom (2007) is illegaliteit, evenals corruptie, onderdeel van en verweven met het dagelijks leven. Dit gegeven wordt beaamd door het merendeel van de informanten en verkregen data. Het gevolg van deze corruptie is dat de macht, die in een democratie bij de burger hoort te liggen, zich verplaatst naar de heersende elite die het bedrijfsleven tevens grotendeels beheersen. Corruptie is volgens Chrouch (2004) de belangrijkste bedreiging voor een democratie. Er vindt een verwijdering van de publieke democratische arena plaats naar een politieke en economische elite (Hagen en Wiering 2014).

---

⁴⁶ Interview met Hildur, professor duurzaamheid en tevens medeauteur van het rapport: *Icelandic Economic Collapse: A Systems Analysis Perspective on Financial, Social and World System Links*, op 23-04-2014 in Reykjavik

De groeiende politieke macht van het bedrijfsleven is een kenmerk van deze tijd, een tijd waarin het uitdijende kapitalisme op zijn grootst is. De rijken bepalen het politieke proces, óók in een democratie, al komt die daardoor onder grote druk te staan. Vroeger werd het als corruptie gezien als politiek en bedrijfsleven verbonden waren, nu is het echter ‘normaal’. De nauwe banden die bedrijven hebben met de overheid is ook een vorm van corruptie. Men gebruikt bevoorrechte relaties in het eigen voordeel. De overheid verdeelt haar aandacht slecht, er is nauwelijks aandacht voor de burger (Hagen en Wiering 2014). Het *common good* gaat naar de elite in plaats van naar de samenleving. Dit is extra zichtbaar in IJsland omdat de samenleving zo klein is, waardoor er letterlijk verlies van sociale cohesie plaatsvindt door deze prominente elitemensen. De privéscholen, villa’s, auto’s, het is allemaal zichtbaar voor de gemeenschap wat sociale cohesie in de weg staat⁴⁷. Dit gegeven schuift een moraliteitsdilemma op de voorgrond.

Tot slot

Dit hoofdstuk heeft zich gericht op de betekenis die burgers geven aan wat hen overkomen is. IJsland bevindt zich in een fase van *post-democracy* waarin de burger verwijderd wordt van de publieke arena en de autonomie van de burger erodeert naar een elitegroep. Burgers zijn zich bewust geworden van het feit dat de democratie onder druk staat door *hidden forces* als corruptie en nepotisme. Volgens Nuijten en Anders (2007) is corruptie een moeilijk te definiëren begrip omdat het tweedimensionaal is. Enerzijds kent het een lading wat betreft (il)legaliteit en anderzijds kent het begrip een grote morele lading. De financiële crisis is niet sec een financiële crisis maar kent grote gevolgen voor de gehele samenleving: “*At the end of the day, the crisis was not only financial: it shook Icelanders’ values and social fabric, affecting their moral and even spiritual fibre. It has certainly had an impact on islander’s identity and has prompted them to question their aspirations for happiness and ways of achieving it* (Chartier 2010:72). De manier waarop de IJslandse bevolking haar waarden en normen herwaardeert, hun levens weer oppakken en de rol die moraliteit hierin speelt, komt in hoofdstuk vier: ‘Margur verdur af aurum api’ aan bod.

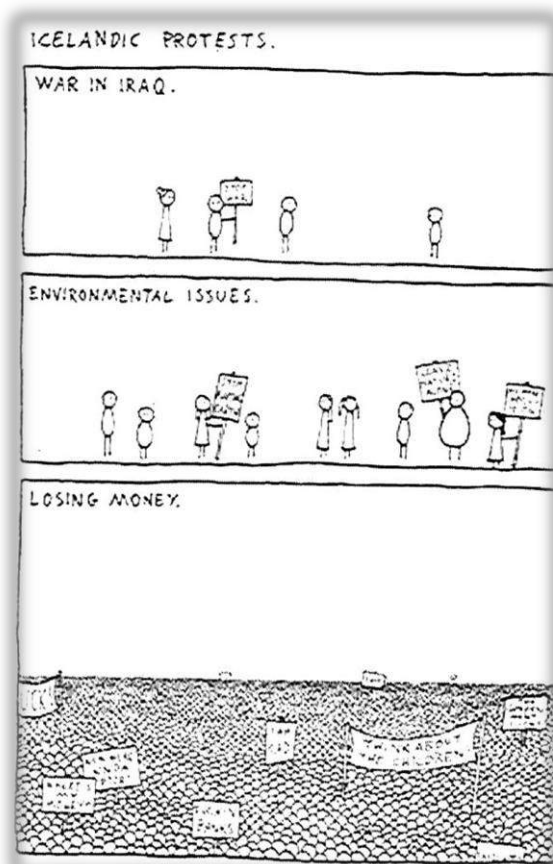
---

⁴⁷ Interview met Hónna, partijleidster, parlamentslid en voormalig minister, op 23-04-2014 in Reykjavik

H4. Margur verdur af aurum api ⁴⁸

"If you touch my wallet, you touch my soul," klinkt het naast mij in de auto. Ik bevind me in de auto naast Helgi ⁴⁹ die achter het stuur zit en zich een weg manoeuvreert door de sneeuw.

"IJslanders zijn relatief ongevoelig voor oorlogen, omdat we graag geïsoleerd leven. Als het de natuur betreft kunnen er een paar IJslanders opstaan wegens morele driften. Maar wanneer men aan het geld van de IJslanders komt dan breekt de hel los, zie figuur 6 ⁵⁰. Geld is alles voor de IJslanders, dat was het althans." Ik luister aandachtig naar het relaas over de ontbrekende moraal in de IJslandse samenleving, terwijl de sneeuw uit de lucht dwarrelt en we steeds verder van de bewoonde wereld afdwalen. Er is nauwelijks nog een woning te zien, enkel een ruw doch adembenemend landschap. "Weet je wat het is, wij IJslanders, échte Vikingen, denken dat we onoverwinnelijk zijn, dat niks ons kan raken. Lilja geloof me: dat is onzin. Geld is onze grootste vijand en tegelijkertijd onze grootste vriend." Ik laat me verder meevoeren door het adembenemende landschap en laat deze wijze woorden tot me doordringen tot ik later beseft dat deze woorden me niet meer loslaten.

Figuur 6: spotprent over protesten in IJsland

4.1 Crisis of greed

Als in het vorige hoofdstuk besproken, staat de democratie in IJsland onder grote druk vanwege allerlei *hidden forces*. De democratie wordt zowel van binnenuit als van buitenaf beïnvloed. Barber (2008) gebruikt de term *consumerism* als kenmerk voor beïnvloeding van binnenuit en de term *globalization* voor beïnvloeding van buitenaf. Hij is van mening dat de overgang van *productivist capitalism* naar *consumerist capitalism* een overgang is waar eerst waardes als investeren en service voorop stonden, nu verschoven is naar waardes als impulsiviteit, narcisme en consumptie (Barber 2008:73).

⁴⁸ Margur verdur af aurum api: Money makes monkeys out of men (Boyes 2009:94).

⁴⁹ Autotocht met sleutelinformant Helgi op 06-04-2014

⁵⁰ Spotprent over protesten in IJsland verkregen van Arni, sleutelinformant, op 13-04-2014 tijdens informantendiner

Bauman (2011) spreekt over het verband tussen *consumerism* en *morality* als onafscheidbaar doch onverzoenlijk. Hij vergelijkt het met een huwelijk tussen twee partners (enerzijds de consumentenmarkt en anderzijds moraliteit) waarin ruzie voorkomt en er met elkaar gevochten wordt, maar waar niet snel een scheiding zal plaatsvinden. Bauman stelt dat mensen gevangen zijn in hun *daily hurried lives* met als gevolg dat mensen altijd ‘aan’ staan: “*Closing time never arrives*” (Bauman 2011:76). De consumentenmarkt speelt in op het geweten van de consument en voornamelijk op het schuldgevoel wat mensen kennen. Bauman (2011) stelt dat de goede bedoelingen van de mens gecommmercialiseerd en uitgebuit worden. Er wordt volgens hem ingespeeld op onzekerheid en instabiliteit die door de markt gecreëerd wordt. Hij gaat vervolgens nog een stap verder in zijn analyse en stelt dat de consumentenmarkt een accessoire is geworden in de misdaad van het veroorzaken van het uiteenvallen van menselijke relaties, omdat het morele aspect erodeert. Geld uitgeven neemt de plaats in van *self sacrifice* wat juist morele verantwoordelijkheid voor de Ander vereist (Bauman 2011:72-82). De morele verantwoordelijkheid voor de Ander, het gemeenschappelijk belang vóór het eigenbelang, speelt een belangrijke rol in de analyse van Barber (2008). Hij definieert *consumerism* als het verschil tussen wat *I want* en *what we need* (Barber 2008:74).

In IJsland ligt, volgens het merendeel van de informanten, de focus op / waar egoïsme, winstdenken en *the sky is the limit* gedachte heersen. Het merendeel van de informanten verklaart dat er een ego probleem heerst in de IJslandse samenleving en dat men enkel aan zichzelf kan denken. Het eigenbelang van een kleine groep gaat voor het gemeenschappelijke belang. Uit onderzoek van Arnarson et. al. (2011) naar de IJslandse economische crisis, is gebleken dat de financiële crisis in IJsland bovenal een *crisis of greed* is, gedreven door corruptie en een gebrek aan controlemechanismes (Arnarson et. al. 2011). Dit wordt beaamd door het merendeel van de informanten en toegelicht door een medeauteur van het rapport:

Het eigenbelang gaat hier in IJsland altijd voor het gemeenschappelijk belang. De hele samenleving is destijds helemaal knettergek geworden van hebzucht. Ik herkende mijn eigen vrienden niet eens. Alles draaide om geld, nog meer geld en nog veel meer geld:
"It was a financial party everybody wanted to join."

Hildur⁵¹

De vergelijking van Hildur met een *financial party* werd niet alleen door informanten gemaakt, maar ook in de buitenlandse media: "Iceland enjoyed a fantastic party. Now it's having a huge hangover" (Fouché in Chartier 2010:69-70). Al deze signalen wijzen op een geërodeerde democratie volgens Barber (2008). De /gedachte in combinatie met het winstdenken hebben grote invloed gehad op de gecreëerde bubbel in het land, die in 2008 uiteenbarstte. De *consumerism* gedachte heeft enorm nadelige gevolgen gehad voor de IJslandse samenleving. Deze mentaliteit is nadelig, omdat het mensen aanmoedigt om zich te gedragen op een manier die passend is bij het winstdenken wat resulteert in torenhoge schulden: "Iceland's painful experience serves as a showcase of what can happen to a rich country when a population falls in love with easy credit and a central bank takes its eye off the inflation meter in a financial system whose rapid growth has been fuelled by low cost borrowing in foreign currencies" (Jackson en Milner in Chartier 2010:67).

Het denken in termen van 'wat ik wil' is niet rationeel en dialogisch maar instinctief met als gevolg dat men zich terugtrekt uit het publieke domein (Barber 2008). Het merendeel van de IJslandse bevolking wil dan ook een mentaliteitsverandering genereren waar men moet spreken in termen van het groepsbelang. Een rationele dialoog waar de Ander voorop komt te staan. Het streven naar een functionele democratie waar het 'wij' centraal staat. Zolang dit niet gebeurt, blijft men in een illusie leven volgens Barber (2008). De IJslandse bevolking heeft dus niet alleen de financiële gevolgen onder ogen moeten zien, maar ook de ethische dilemma's die de crisis met zich meebrengt. Chartier (2011) formuleert het als volgt: "Iceland's financial ethics were thus seen to be lacking. So, too, were its social ethics, since the victims of its financial difficulties were primarily modest savers, small groups and charitable organizations who risked losing all their assets because of Iceland" (Chartier 2010:69). De onschuldige IJslandse burgers zijn slachtoffers die getroffen zijn in deze allesomvattende crisis. Hoe de *consumerism* gedachte en het eigenbelang de samenleving en het dagelijks leven van haar burgers heeft beïnvloed, wordt in paragraaf 4.2 besproken.

---

⁵¹ Interview met Hildur, professor duurzaamheid en tevens medeauteur van het rapport: *Icelandic Economic Collapse: A Systems Analysis Perspective on Financial, Social and World System Links*.

4.2 *This is not a life*⁵²

Het is een donkere dag, de regen valt met bakken uit de hemel. "De hemel huilt," zegt Helgi⁵³ die achter het stuur zit. We zijn op weg om de gevolgen van de crisis in het dagelijks leven met onze eigen ogen te aanschouwen. Op dit moment heb ik geen idee wat ik zou gaan aantreffen. Natuurlijk verblijf ik al een tijd in het land en zie ik veranderingen in Reykjavik, maar juist daar wordt geïnvesteerd om de toeristenstroom niet te verminderen. Natuurlijk zag ik langs de weg overal hijskranen en bouwprojecten die stil stonden. Maar tot op dit moment, in die auto naast Helgi, had ik geen enkel besef waar ik in terecht zou komen. We rijden het centrum uit, hebben de radio zacht aan en raken aan de praat over de pijn die mensen iedere dag voelen. Iedere dag vindt die confrontatie van pijn plaats met een gevoel van falen. Hij vertelt me "dat mensen gevangenen zijn in hun eigen huis omdat de hypotheek bezit van hun hebben genomen." Hij neemt me mee naar een nieuwbouwwijk wat hét veelbelovende nieuwe project van de toekomst had moeten worden. Het is destijds vóór de crisis gestart en bracht mooie toekomstdromen. We rijden de wijk in, er is echter enkel verlatenheid. Er is een geasfalteerde weg, de lantaarnpalen staan opgesteld en de grond is netjes verdeeld en ingericht. Er is echter niets maar dan ook niets hier wat wijst op een warme nieuwbouwwijk waar dromen geboren zijn. Bordjes liggen op de grond, zie figuur 7 en 8, met de indeling welk huisnummer waar gepland is. Het bordje waar de school zou komen staat parmantig overeind in de grond.

Figuur 7 en 8: bordjes die op de grond liggen met de indeling van de geplande woonwijk.

⁵² "This is not a life" Citaat uit interview met Dísá, volledig afgekeurd wegens handicap, op 23-03-2014 in Reykjavik

⁵³ Autotocht met sleutelinformant Helgi om de gevolgen van de crisis met eigen ogen te aanschouwen op 06-04-2014

Zelfs de parkeerplaats voor de plaatselijke supermarkt staat gepland. Het is echter nooit zover gekomen voor dit gedeelte van de nieuwbouwwijk. Er heerst enkel verlatenheid.

We rijden een stukje verder, we gaan de hoek om en komen in een nieuwe wijk. Deze wijk is echter zo mogelijk nog triester. Het uitzicht van de huizen die wél af zijn is enkel een spookwijk, zie figuur 9⁵⁴. Funderingen van huizen waar momenteel geen leven mogelijk is. De mensen hier hoeven enkel uit hun raam te kijken om zich te herinneren welke desastreuze gevolgen de crisis in IJsland had.

Figuur 9: funderingen van bouwprojecten

De gevolgen van de crisis zijn enorm, iedereen is erdoor geraakt, het hangt alleen van je positie in de samenleving af in welke mate. Volgens McClure had de crisis in IJsland ongelijke effecten op de samenleving, zowel positief als negatief (McClure 2014). De samenleving is zowel in zijn geheel getroffen als op individueel niveau. Sommige groepen zijn door hun sociale positie en/of locatie kwetsbaarder voor de impact van cultureel trauma (Sztompka 2000:460).

De rijen voor voedsel- en kledinghulp zijn langer dan het land ooit gekend heeft, de kloof tussen arm en rijk is groter dan ooit en het verlies aan dromen is enorm. De confrontatie met de crisis vindt nog dagelijks plaats voornamelijk door de inflatie, de stijgende werkloosheid, de leningen en de levensstandaard die lager is dan voorheen. Het is moeilijker om nu in IJsland te leven: “Mensen leven om te overleven,” aldus Ragnar⁵⁵. Het is nog steeds het gesprek van de dag, zowel binnenshuis als buitenshuis. Dagelijks zijn er schandalen op de televisie, op de radio en in de krant. Mensen voelen de crisis letterlijk op hun huid, hieronder volgt een vignette waaruit dit blijkt:

---

⁵⁴ Alle foto's, figuur 7, 8 en 9 zijn gemaakt op 06-04-2014 door L. van Himbergen

⁵⁵ Citaat van Ragnar, sleutelinformant, tijdens lunchafspraak op 02-05-2014 in Reykjavik

Ik bevind me op de derde verdieping van het centrale politiebureau midden in het centrum van Reykjavik. Het hoofdkantoor is groot, voor een leek gelijk aan een doolhof. Ik word door allerlei gesloten, zwaar beveiligde deuren geleid om uiteindelijk op plaats van bestemming aan te komen. Het hoofd van de afdeling en zijn assistent leiden me al zo een 3 uur rond en vertellen honderduit over alle gebeurtenissen sinds de crisis het land trof. Als ik vraag wat de gevolgen voor de samenleving daadwerkelijk zijn, valt er een stilte. De politiemannen kijken elkaar aan. Stilte. Sturla kucht en kijkt ongemakkelijk om zich heen. Erling neemt een diepe zucht en begint te vertellen: "Er is hier geen basis om een leven op te bouwen. Leningen zijn niet meer te betalen, salarissen zijn ontzettend laag, de inflatie is torenhoog: het is simpelweg onmogelijk om hier te leven. Het enige wat je kunt doen is betalen, betalen en nog meer betalen. Je bent nooit uitbetaald. Ik adviseer mensen gewoon simpelweg om het land te verlaten op zoek naar een betere toekomst elders." Terwijl hij dat zegt slaat hij zijn ogen neer en slikt hij hoorbaar. "Het leek zo mooi," voegt hij er tot slot mijmerend aan toe.

Sturla en Erling ⁵⁶

Uit onderzoek van Arnarson et. al. (2011) blijkt dat de gevolgen van de crisis een erosie van de middenklasse, een toename van economische ongelijkheid en een stijging van armoede in IJsland tot gevolg hebben. Deze constatering wordt bevestigd door het onlangs uitgebrachte rapport van het Rode Kruis en in mijn gesprek met Marléna ⁵⁷ waaruit blijkt dat 30.000 mensen, negen procent van de IJslandse samenleving, onder de armoedegrens leeft. Daarnaast loopt dertien procent het risico om onder deze armoedegrens te komen. Hieronder volgt kort een citaat van een jongeman die onder deze armoedegrens leeft:

Mijn zelfrespect is tot een absoluut dieptepunt gedaald, er is geen zelfrespect meer over. Ik voel me een grote nul. Ik heb niks meer. Ik ben iedere tiende van de maand blut met alleen honger en leegte in het vooruitzicht. Ik lijd in stilte.

Mattiás ⁵⁸

---

⁵⁶ Interview met Sturla en Erling, Afdelingshoofd van de ME en zijn assistent, op 27-03-2014 in Reykjavik

⁵⁷ Interview met Marléna, directrice van een armoedebestrijdingorganisatie in Reykjavik op 20-03-2014

⁵⁸ Interview met Mattiás, volledig afgekeurd vanwege handicap en leeft onder de armoedegrens, op 23-03-2014

Lijden is geen natuurlijk fenomeen wat men kan waarnemen en meten, maar een sociale status die we hebben of houden (Morris 1996). Kleinman et. al. (1996) stellen dat men moet waken voor generalisatie betreffende *suffering* omdat er niet één manier is om te lijden: “*There is no timeless or spaceless universal shape to suffering*” (Kleinman et. al. 1996:2). Individuen lijden niet op dezelfde manier net zo min ze op dezelfde manier leven, praten of reageren op problemen. In IJsland ontstaat er een onderklasse die in armoede leeft en wordt uitgesloten van de samenleving: “*I am paralyzed of worries every day, I just cry. We are stigmatized as homeless addicts and we are trapped in this stigma. Our hearts are broken inside, more and more each day.*”⁵⁹ Deze onderklasse lijkt geen deel uit te maken van de samenleving. Ze bestaan wel in de samenleving maar worden niet erkend als burgers (cf. Bauman 2011). Sociale ongelijkheid en armoede dient te worden behandeld als een sociaal probleem, het reikt echter verder dan het lokale leven volgens Bauman (2011). Het is een *collatory causality*, dat gestuurd wordt door mondialisering met als doel winst maken en juist dat is een ongecoördineerd en ongecontroleerd proces gebleken in IJsland. Wederom zijn de burgers in IJsland degene die de *collateral damage* van de crisis dagelijks op hun huid voelen.

De wijze waarop IJsland omgaat met deze ingrijpende crisis analyseer ik aan de hand van Piotr Sztompka (2000) zijn theoretisch concept over *cultural trauma*. Hij gebruikt deze theorie om sociale verandering (zowel economisch als cultureel) te analyseren binnen een samenleving. Essentiële kenmerken die binnen het concept passen zijn: de verandering van het normatieve en alledaagse karakter van het dagelijks leven maar ook sociale veranderingen als: het verlies aan homogeniteit, saamhorigheid en stabiliteit (Sztompka 2000). Al deze kenmerken zijn zichtbaar binnen de IJslandse samenleving wat volgens deze theorie bewijst dat de samenleving slachtoffer is geworden van *cultural trauma*.

---

⁵⁹ Interview met Dísá, volledig afgekeurd vanwege handicap en leeft onder de armoedegrens, op 23-03-2014

4.3 Cultureel trauma: How many broken dreams do I have? ⁶⁰

Cultural trauma is te definiëren als: “*The culturally defined and interpreted shock to the cultural tissue of a society, and presents a model of the traumatic sequence, describing typical conditions under which cultural trauma emerges and evolves*” (Sztompka 2000:449).

Sztompka (2000) bekijkt *cultural trauma* als een sociaal fenomeen in plaats van een biologisch fenomeen. Volgens Sztompka (2000) is een trauma nooit een stabiele conditie maar altijd hoog dynamisch en aan verandering onderhevig. Hij noemt dit *traumatic sequence*. Om *traumatic sequence* te begrijpen en om de crisis in IJsland te analyseren is het van belang om zes verschillende fases te onderscheiden. De eerste fase bevat het begrijpen van de culturele achtergrond van de samenleving vóór het trauma; de tweede fase richt zich op de traumatische gebeurtenis zelf; de derde fase richt zich op specifieke manieren van definiëring en interpretatie van het trauma door de samenleving zelf op dat moment; de vierde fase richt zich op traumatische symptomen die zichtbaar zijn; de vijfde fase richt zich op post-traumatische aanpassingen die een samenleving doet; de zesde fase richt zich op het overwinnen en verwerken van het trauma (Sztompka 2000:453). Dit is tevens de afsluitende fase van het trauma. IJsland bevindt zich momenteel in de laatste twee fases van *cultural trauma*, namelijk in de fase van *post-traumatic adaptations* en de fase van *overcoming trauma*. Hieronder volgt een fragment waaruit dit blijkt:

Iedere dag hebben we nog te maken met de gevolgen van de crisis. Financieel omdat we onze leningen niet meer kunnen betalen. Daags na het ontvangen van ons salaris stappen we over op het plastic kaartje (lees creditcard) omdat de lopende rekening zijn limiet behaald heeft. In IJsland kan je aan de drukte in de supermarkt zien welke dag van de maand het is, zodra salarissen gestort worden doen mensen zoveel mogelijk boodschappen omdat er de rest van de maand niks meer over is. Het gekke is dat je daaraan went, dat je voor hetzelfde geld veel minder krijgt. Wanneer doe je ook aan het wanbeleid dat heerst en aan alle schandalen die steeds weer boven komen drijven. De mens past zich aan, hoe lelijk de situatie ook is. Het leven wordt zwaarder, op sommige momenten zelfs ondraaglijk, maar we hebben onze gezondheid nog dus we maken er gewoon het beste van. Opgeven is geen optie dus gaan we door en leven we ons leven, zij het op een andere manier.

Helgi ⁶¹

---

⁶⁰ “*How many broken dreams do I have?*” Citaat van Stebbi, filmregisseur die alles verloor als gevolg van de crisis, op 25-03-2014

⁶¹ Gesprek met Helgi op 08-04-2014 tijdens een informantendiner.

Het leven gaat door zoals informanten aangeven, maar de invloed van het trauma is volop aanwezig binnen de samenleving. De invloed op het sociale leven splitst Sztompka (2000:456) op tussen *universal*- en *particular effects*. *Universal effects* zijn veranderingen die de gehele samenleving treffen zoals in IJsland bijvoorbeeld de alsmaar stijgende inflatie. *Particular effects* zijn veranderingen die enkel een bepaalde groep van de samenleving treffen bijvoorbeeld de groep mensen in IJsland die hun baan zijn verloren. Veel van de inwoners zijn zowel door de *universal* als door de *particular effects* getroffen, het verschilt enkel in welke mate afhankelijk van de positie in de samenleving.

De wijze waarop trauma wordt geïnterpreteerd kan zowel objectief als subjectief zijn. De interpretatie van trauma is gebaseerd op werkelijke verschijningen of gebeurtenissen, maar het bestaat niet zolang het niet daadwerkelijk zichtbaar is en zo ervaren wordt op een bepaalde manier. De wijze waarop trauma wordt geïnterpreteerd is altijd een sociale constructie: “*If people define situations as real, they are real in their consequences*” (Merton in Sztompka 2000: 457). De wijze van interpretatie kan op drie manieren plaatsvinden, namelijk: er heeft wél een traumatische gebeurtenis plaatsgevonden en er is daadwerkelijk een interpretatie als trauma; er heeft geen traumatische gebeurtenis plaatsgevonden, echter vindt er wél een interpretatie plaats als trauma; er heeft wel een traumatische gebeurtenis plaatsgevonden, echter vindt er géén interpretatie plaats als trauma (Sztompka 2000:457). In IJsland heeft er wél een traumatische gebeurtenis plaatsgevonden en is het door (het merendeel van) de bevolking ook daadwerkelijk zo geïnterpreteerd.

Trauma verschijnt wanneer er een breuk, een verschuiving of reorganisatie plaatsvindt in het voorheen vanzelfsprekende universum (Sztompka 2000: 457). Het is een ongewone situatie waar ontwrichting en verstoring negatief worden ervaren en gepaard gaan met negatieve emoties als pijn, onrust en weerszinwekkendheid (Sztompka 2000:458). Vooral de onrust, de onzekerheid en de woede spelen in IJsland een belangrijke rol: “*People felt like heaven had fallen down on them.*”⁶² Dit citaat is kenmerkend voor de reacties van informanten op de crisis. De samenleving was compleet onvoorbereid en werd erdoor overvallen. Hieronder volgt een vignette over de onvoorziene *meltdown*:

---

⁶² Interview met Örvar, parlementslid en voormalig minister, op 01-04-2014 in Reykjavik

Ik zit in een klein kantoor op het politiebureau en heb een afspraak met een ME-agent. Hij is alles wat ik me op voorhand niet had voorgesteld. Hij is klein, uitermate vriendelijk en oogt een tikkeltje onzeker vanwege zijn Engels. Ik spreek met hem over de impact van de gebeurtenissen maar vooral over het moment dat de bom insloeg. Hij vertelt me dat hij zich de vrijdag voor het alles vernietigende weekend nog kan herinneren als de dag van gisteren: "We hadden gewerkt en kwamen net als altijd nog even samen met de jongens. Er was onrust in de samenleving, omdat er al nieuws naar buiten druppelde maar we werden vooral ook gekalmeerd door sussende woorden vanuit de media. Ik ging naar huis op vrijdagmiddag. Als altijd loop ik mijn collega's na, kijk ze in de ogen, geef ze een hand en ik wens ze een fijn weekend. We bespreken de plannen die we hebben, maken grappen en lachen hardop. Maandagochtend, toen ik terugkwam op kantoor, was alles compleet maar dan ook compleet ingestort. Het gebeurde in één weekend! Vrijdag was ik nog zorgeloos en de maandag erna stond de gehele samenleving op zijn kop. Ik werd per direct bijeen geroepen voor een spoedberaad met als onderwerp: hoe gaan we om met deze crisis die de natie mogelijk zal ontwrichten." Hij houdt stil, kijkt mij gepijnigd aan om vervolgens zijn blauwe ogen naar buiten te wenden. "Geen enkel mens had het in zijn hoofd kunnen halen Lilja, om te bedenken wat er hier in IJsland ging gebeuren.... Geen mens zeg ik je." Hij slikt en neemt een diepe zucht. "Já já"⁶³ klinkt vervolgens in de ruimte, een IJslandse manier om een gesprek af te ronden. Het is het signaal voor mij dat het onderwerp bij dezen wordt afgesloten.

Atli⁶⁴

Op het moment dat ontwrichting plaatsvindt, krijgen symbolen een andere betekenis dan voorheen. Normen veranderen, waarden worden waardeloos, woorden en gebaren krijgen een andere betekenis, geloofsovertuigingen worden betwist, het vertrouwen wordt geschonden, het geloof aangetast, charisma vervaagd en idolen vallen van hun voetstuk (Sztompka 2000:458). In IJsland werden de *viking capitalists*, de hoge bankiers, voorheen gezien als dé helden van de samenleving. Ze werden geadoreerd door de bevolking en diende als boegbeeld voor het ultieme succes. Nu zijn de bankiers het uitschot van de samenleving en is er niemand met nog een greintje respect ten opzichte van deze mannen.

---

⁶³ Já já (lees jou jou) is IJslands voor ja ja, een teken ter afronding van het gesprek

⁶⁴ Interview met Atli, ME-agent, op 07-04-2014 op het hoofdpolitiekantoor in Reykjavik

Wolfgang (2010) bevestigt deze tendens: “*Talented young people will no longer necessarily want to become investment bankers, or hedge fund managers. These jobs were considered to be cool only a few years ago, this is no longer so*” (Wolfgang 2010:220). De crisis heeft de inwoners van IJsland wakker gemaakt en intens geraakt op ieder vlak van hun dagelijks leven.

4.3.1 Veranderingen als gevolg van de *wake-upcall*

Door deze *wake-upcall* heeft er een herwaardering van waarden plaatsgevonden met een mentaliteitsverandering als resultaat. Er zijn drie opvallende veranderingen te constateren binnen de IJslandse samenleving. Allereerst heeft er een herwaardering plaatsgevonden van belangrijke waarden. Burgers zijn de waarde van het leven opnieuw gaan ontdekken en het merendeel heeft geluk kunnen vinden in familie en naasten. Men is minder materialistisch geworden. Iedereen heeft geld verloren en een zwaarder leven gekregen. Hieronder volgt een fragment uit mijn interview met Gummi ⁶⁵ waaruit dit herwaarderingsproces blijkt:

Het kost geen geld om bepaalde dingen meer te waarderen, in mijn geval leverde mijn geldverlies juist het inzicht op dat geld niet alles is. Ik werd met beide benen terug op de grond gezet. Het cliché is waar. Geld maakt mensen niet gelukkig, écht niet. Geloof me, ik kan het weten.

Gummi

Een tweede belangrijke verandering in de herwaardering van het leven is het feit dat men van dag tot dag is gaan leven. IJslanders denken niet aan de toekomst en vooral ook niet aan volgende generaties, in die zin zijn de inwoners egoïstischer geworden. Na het verlies als gevolg van de crisis is men gaan denken in termen van: “*Having a nice time at this moment.*”⁶⁶ Het egoïstische aspect komt vooral naar voren als men spreekt in termen van de volgende generatie. De rekening van nu wordt aan de volgende generaties gepresenteerd maar dat is op het moment irrelevant voor een groot deel van de bevolking: “*It is not my problem as long as I won't feel it on my skin.*”⁶⁷

---

⁶⁵ Interview met Gummi, troubadour en tevens leider van de Potten- en Pannenrevolutie, op 29-04-2014 in Reykjavik

⁶⁶ Citaat van Sif, parlamentslid en tevens sleutelinformant, op 01-05-2014 in Reykjavik

⁶⁷ Citaat van Hildur, professor duurzaamheid en mede auteur van het rapport: *Icelandic Economic Collapse: A Systems Analysis Perspective on Financial, Social and World System Links*

De derde belangrijke mentaliteitsverandering is het toegenomen bewustzijn binnen de samenleving. Alle informanten geven aan zich meer bewust te zijn van wat er speelt binnen de samenleving. Hieronder volgt een fragment, van mijn interview met Matti over het bewustzijn in de samenleving:

IJslanders leefden in geïsoleerde ruimtes waar iedereen in de samenleving de machthebbers blind vertrouwden. Toen kwam de crisis met de revolutie als gevolg wat de perceptie kritischer maakt. Mensen geloven niet meer alles, men is minder naïef.

Matti⁶⁸

Voor de crisis kon men de ogen sluiten voor schandalen en leugens, na de crisis niet meer. Het resultaat van de crisis in combinatie met de Potten- en Pannen revolutie is bewustzijn, dit heeft in bepaalde mate het debat op gang gebracht.

4.4 CTRL-ALT-DEL. Welcome to Iceland 2.0.⁶⁹

Omgaan met cultureel trauma kan op verschillende manieren middels coping strategieën. De term *coping* betekent een reactie op een probleem, conflict of stresssituatie. Afhankelijk van de context, de persoonlijkheid van de samenleving maar ook de beleving van het ervaren trauma (Sztompka 2000). Coping strategieën zijn vormen van actieve aanpassing en een repertoire van reacties van groepen mensen op de gebeurtenis. Er zijn vier verschillende strategieën te onderscheiden middels het theoretisch concept van Robert K. Merton (in Sztompka 2000) over sociale aanpassing en anomie.

Allereerst is er *innovation*: hier staat het verbeteren van de positie van individuen en groepen centraal. Dit kan zowel op een rechtmatige manier (bijvoorbeeld door scholing) of op een onrechtmatige manier (bijvoorbeeld door corruptie). Dit is een veelgebruikte strategie binnen de IJslandse samenleving. Er is een duidelijke tweesplitsing binnen de natie zichtbaar. Enerzijds is er een groep mensen die erover droomt om weer terug de bubbel in te gaan en anderzijds is er een groep mensen die verbetering en sociale transformatie nastreeft. Deze laatste groep hanteert de strategie van *innovation* waar bijvoorbeeld professies worden ingezet door betrokken burgers om bewustwording te creëren.

---

⁶⁸ Interview met Matti, professor architectuur, op 04-04-2014 in Reykjavik

⁶⁹ "CTRL-ALT-DEL. Welcome to Iceland 2.0." (Chartier 2010:78)

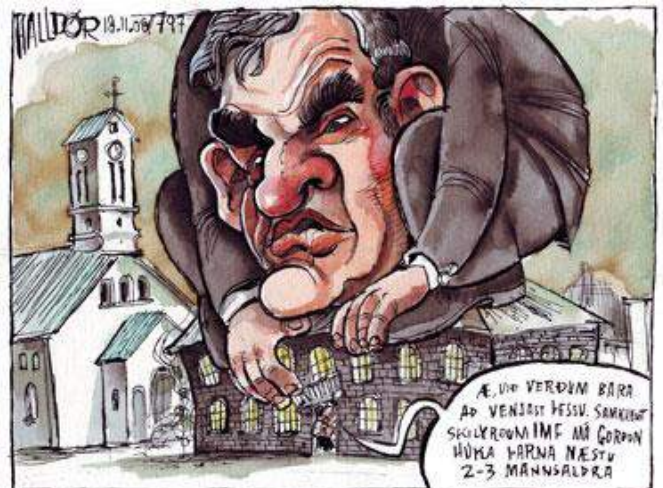
Deze groep is wakker geschud door alle gebeurtenissen en probeert, vijf jaar na de crisis, het land weer op te bouwen en te verbeteren door actief betrokken burgerschap. De mentaliteit die hierbij hoort en uiterst kenmerkend is voor de IJslandse gemeenschap: *“It will be alright”*. Deze uitspraak is IJslanders op het lijf geschreven, doorzetten wat er ook gebeurt: *“We could have it better but we are just dealing with the situation as it is. We don’t complain, we got down for a while and just get up again.”*⁷⁰ Het onbegrensde vertrouwen dat het goed komt. De vraag is echter voor velen wanneer, maar het geloof in betere tijden overheerst.

Binnen deze groep, maar ook binnen de gehele samenleving, heerst een sterke mate van sarcasme en humor als coping strategie. Zij maken grappen over de gebeurtenissen wat deel uitmaakt van het helingsproces. De televisie en kranten staan boordevol met spotprenten en sketches over invloedrijke mensen die betrokken zijn geweest bij de crisis. Op figuur 10⁷¹ is de IJslandse natie op zijn kop weergegeven wat het beeld oplevert van geld dat uit de portemonnees van burgers valt.

Figuur 10: spotprent uit Morgunbladid: 25-10-2008

Het Internationaal Monetair Fonds staat klaar om het geld te verzamelen en op te vangen. Deze cartoon is, een paar dagen na de aankondiging dat IJsland een overeenkomst met het Internationaal Monetair Fonds bereikt had, gepubliceerd. Op figuur 11⁷² is een enorme Gordon Brown afgebeeld op het dak van het parlamentsgebouw. Zijn enorme gewicht brengt schade aan het gebouw. Enkele politici steken hun hoofd om de deur om te kijken waar de enorme druk en schade vandaan komt.

Figuur 11: spotprent uit Morgunbladid: 18-11-2008

⁷⁰ Citaat Anna, journaliste, op 11-04-2014 in Reykjavik

⁷¹ Cartoon door Halldór Baldursson, gepubliceerd in Morgunbladid op 25-10-2008 via <http://icelandreview.com/stuff/views/2008/11/28/poking-fun-politics>

⁷² Cartoon door Halldór Baldursson, gepubliceerd in Morgunbladid op 18-11-2008 via <http://icelandreview.com/stuff/views/2008/11/28/poking-fun-politics>

Figuur 11 refereert naar de inmenging van het Verenigd Koninkrijk in de icesave affaire en hun rol in de *meltdown*. Dit soort spotprenten zijn nog steeds dagelijks te vinden op het internet, in kranten en in tijdschriften. Al deze tekeningen, grappen en grollen maken deel uit van het genezingsproces volgens de informanten.

Naast *innovation* is er een strategie van *rebellion*: een radicale vorm van verandering waar de oude situatie compleet wordt getransformeerd in een nieuwe situatie. Hierin blijft vrijwel niets hetzelfde. Een derde strategie is *ritualism* waar men terug naar de oude situatie reikt. Burgers verlangen naar bestaande tradities en willen die behouden. Tot slot is er de strategie van *retreatism* waar men het trauma negeert, wegstopt, vergeet en doet alsof het nooit bestaan heeft (Merton in Sztompka 2000:461). Deze laatste strategie is van toepassing op de andere helft van de natie. Deze groep mensen verlangt terug naar de bubbel, zij doen alsof de crisis niet gebeurd is en verlangen terug naar een onhoudbare situatie. Ze willen doorgaan met hun leven en het hele voorval vergeten: “*Live as if tomorrow never comes.*”⁷³

Sommige data wijzen erop dat deze coping strategie een verband kent met de kleinheid van de gemeenschap in combinatie met het overslaan van de fase van *justice* om gelijk door te gaan naar de fase van *forgetting*. Doordat de samenleving klein is, worden schadelijke dingen als het ware vergeten ten behoeve van het grotere groepsbelang: in harmonie samenleven. Schadelijke dingen worden in de doofpot gestopt: “*Things that are ugly just don’t exist here.*”⁷⁴ Echter door de fase van *justice* over te slaan kan volgens Arnarson et. al. (2011) het vertrouwen binnen de samenleving niet hersteld worden. Ook hier is een tweedeling waarneembaar. Enerzijds heb je een groep inwoners die door willen met hun leven en geen wraak nastreven. Arni⁷⁵ formuleert het als volgt: “*An eye for an eye would make the world blind and that is not what we want.*” Anderzijds heb je een groep die de fase van *justice* essentieel vindt om tot vergeving te komen: “*To be equal in this society, we must go through a process of justice before forgiveness,*” aldus Karl.⁷⁶

---

⁷³ Citaat uit interview met Mattiás, volledig afgekeurd vanwege handicap, op 23-03-2014 in Reykjavik

⁷⁴ Citaat uit interview met Matti, professor architectuur, op 04-04-2014 in Reykjavik

⁷⁵ Citaat uit mijn gesprek met Arni tijdens een informantendiner op 19-03-2014 in Reykjavik

⁷⁶ Citaat uit mijn gesprek met Karl, corruptie-expert, op 12-05-2014 in Reykjavik

Naast de coping strategieën van Merton, introduceert Giddens (in Sztompka 2000) eveneens vier reacties op onzekerheid en risico's binnen een samenleving. Allereerst is er een pragmatische acceptatie met een dag tot dag focus en een onderdrukking van angst. Vervolgens is er het aanhoudend optimisme waar men een geloof heeft in het feit dat dingen beter zullen worden dan voorheen. Daarnaast is er de cynisch pessimistische houding waar een hedonistisch bestaan centraal staat met een korte termijnvisie waar men leeft in het hier en nu. Tot slot is er een radicale contestatie waar men directe actie onderneemt tegen de bedreiging (Giddens in Sztompka 2000:463). Als eerder beschreven in dit hoofdstuk zijn de drie eerste reacties allen aanwezig binnen de IJslandse samenleving. De laatste reactie lijkt minder zichtbaar aanwezig binnen het publieke domein, maar zoals in hoofdstuk twee geanalyseerd wel degelijk aanwezig. Al deze reacties en strategieën zijn onderdeel van het grotere geheel van sociale verandering, dit *ongoing process* kent geen begin- en of eindpunt en is dus hoog dynamisch en fluïde.

Tot slot

Kapitalisme brengt onherroepelijk individualisme met zich mee, mensen zoeken naar het optimale op individueel niveau. De sociale cohesie binnen natie-staten is anders gaan werken en het moraal heeft plaatsgemaakt voor hebzucht in IJsland.⁷⁷ De *consumerism* gedachte (Bauman 2011) in combinatie met de overgang van *productivist capitalism* naar *consumerist capitalism* (Barber 2008) heeft tot gevolg dat het individuele belang boven het groepsbelang geplaatst is. De sociale ongelijkheid in IJsland is groter dan ooit tevoren wat veranderingen in het normatieve- en alledaagse karakter van het dagelijks leven met zich meebrengt. De belangrijkste mentaliteitsveranderingen zijn het herwaarderen van belangrijke waarden, het ontstaan van een dag tot dag mentaliteit en het toegenomen bewustzijn binnen de samenleving. De belangrijkste coping strategieën in IJsland zijn *innovation* en *retreatism* gebleken met als belangrijke factor humor en sarcasme. IJslanders worden dagelijks geconfronteerd met het trauma en bevinden zich vijf jaar na de crisis nog steeds in een hoog dynamisch proces van *sensemaking* en coping.

---

⁷⁷ Hoorcollege Universiteit Utrecht op 29-10-2014, door Dr. D.W. Raven

H.5 Conclusie

Onderzoek naar financiële crisissen kent veelal een economische invalshoek. Door te kijken naar de sociale gevolgen wordt een breder geheel gepresenteerd van de vernietigende invloed die een economische crisis op een samenleving en haar burgers kan hebben. Door het verhaal van informanten te vertellen, het proces van betekenisgeving nauw te volgen en deze verhalen in een mondiale context te plaatsen wordt er een extra sociale dimensie toegevoegd aan onderzoek naar financiële crisissen. Deze thesis laat een nieuw perspectief zien omdat het vanuit een andere invalshoek geanalyseerd is. De onderzoeksvraag die centraal heeft gestaan luidt als volgt:

Welke betekenis geven burgers aan de huidige economische crisis in IJsland en hoe uit zich dit in het dagelijks leven in relatie tot de structuren, motieven en doelen van social movements waar betrokken burgers in Reykjavik actief in zijn?

De waarde van etnografisch veldwerk binnen dit onderzoek is enorm omdat het een verhaal vertelt van getroffen burgers die als geen ander weten wat hen is overkomen en welke gevolgen het voor hen had en nog steeds heeft. Het veldwerk is essentieel gebleken aangezien vanaf dag een bleek dat de theoretische kadering niet overeenkwam met de realiteit in het veld. Een verhaal over de effecten op een bepaalde groep mensen kan in mijn ogen alleen onderzocht worden door met deze mensen zelf te spreken, te luisteren, te delen, te voelen en te leven. Door me als het ware onder te dompelen in hun leefwereld. Antropologie is bij uitstek de discipline om een maatschappelijk probleem van deze omvang te onderzoeken en vervolgens in een wetenschappelijke context te plaatsen. Het stelt je in staat om een subjectief verhaal te analyseren in het kader van objectieve wetenschappelijke theorie. Antropologie als discipline biedt mij de kans om niet enkel het fenomeen te analyseren maar ook om een onderliggende boodschap over te dragen.

Informanten hebben mij op het hart gedrukt om dit verhaal te vertellen in andere delen van de wereld. Om IJsland als voorbeeld te laten dienen voor andere landen. Als een waarschuwing voor de alsmaar toenemende complexiteit van mondialiseringprocessen gedreven door een kapitalistisch, neoliberal gedachtegoed. Een waarschuwing om aan te tonen dat er écht een mentaliteitsverandering nodig is, omdat anders hele samenlevingen op desastreuze wijze getroffen zullen worden.

IJsland is niet uniek, in die zin dat het niet het enige land is waar het kapitalistisch systeem te complex is gebleken om nog te kunnen begrijpen. Dit heeft indirect tot gevolg heeft dat een crisis van deze omvang in principe overal kan gebeuren. Arnarson et. al. (2011) sluiten zich aan bij dit gegeven en waarschuwen voor problemen van onvoorziene omvang bij gebrek aan verandering: “*Carrying on as if nothing had happened, will lead to huge problems, on a scale never seen before, in the foreseeable future*” (Arnarson et. al. 2011:67). Dit onderzoek heeft als onderliggend motief het creëren van bewustwording bij lezers. Het bewustzijn dat soortgelijke processen als in IJsland, dagelijks wereldwijd plaatsvinden. Processen waar de macht van de burger erodeert naar een bedrijfselite die het politieke proces bepalen, al dan niet door middel van corruptie. Het is een waarschuwing maar tevens een eerste aanzet tot reflectie gericht op de positie van de burger in een samenleving waar men geen recht meer heeft om deel te nemen aan besluitvormingsprocessen.

5.1 Collectieve autonomie als antwoord op de crisis

Als reactie op de gebeurtenissen naar aanleiding van de crisis ontstaan *social movements* die aandacht eisen voor deze thema's en verandering nastreven. In IJsland was dit destijds ‘*The Voice of the People*’ en in andere delen in de wereld vindt dit ook plaats bijvoorbeeld: Occupy Wallstreet. Het is een vorm van verzet om aan te geven dat de macht bij een absolute minderheid ligt en de meerderheid wordt uitgesloten van democratische besluitvorming.

Politiek activisme in IJsland kent zijn uiting voornamelijk in betrokken burgerschap. Solidaire individuen die zich allen op een unieke wijze inzetten om sociale transformatie te bewerkstelligen middels het creëren van bewustwording bij medeburgers. De organisatie is vanuit de samenleving geïnitieerd, oftewel middels *grassroots* (cf. Appadurai 2006). Het is gericht op lange termijn veranderingen, een duurzame generatieverandering.⁷⁸

---

⁷⁸ Citaat uit mijn interview met Hildur, professor duurzaamheid en tevens medeauteur van het rapport: *Icelandic Economic Collapse: A Systems Analysis Perspective on Financial, Social and World System Links*, op 23-04-2014.

IJslandse betrokken burgers trachten een *third space* (cf. Appadurai 2006:137) te creëren waar markten en overheden niet enkel gedwongen worden om het belang te erkennen van een derde ruimte maar zelf daadwerkelijk deel uitmaken van het proces van het creëren van die ruimte. Het creëren van een *third space* gebeurt in IJsland zowel on- als offline. Het bewustzijn van eroderende individuele autonomie in combinatie met het gebrek aan vertrouwen in politici en het gebrek aan zichtbare verandering maken dat burgers zich op een bepaalde manier zijn gaan organiseren.

Er heeft een karakterverandering van de samenleving plaatsgevonden waarin een transitie waarneembaar is van een individuele defensieve verzetshouding naar een coöperatieve houding gedreven vanuit inzet. Individuele autonomie wordt bijvoorbeeld online ingezet middels individuele initiatieven die in principe overal en door iedereen gestart kunnen worden. Deze initiatieven worden gearticuleerd in de virtuele wereld van betrokken burgerschap en opgepikt en/of gesteund door betrokken burgers in de samenleving. Op deze manier ontstaat er een vorm van collectieve autonomie en vinden betrokken burgers elkaar online. Op die manier vormen betrokken burgers een *social movement* online, die offline veranderingen genereert en *empowerment* brengt.

5.2 Hoop op verandering

Mijn onderzoek draagt geen directe oplossingen aan om concrete problemen binnen de gemeenschap op te lossen, het geeft echter wel inzicht in de complexiteit van processen die plaatsvinden als gevolg van de crisis. Het toont aan dat economische crisissen niet enkel financieel van aard zijn, maar allesomvattend. Het onderzoek geeft een verklaring, van betrokken burgers, wat hen overkomen is en welke gevolgen dit heeft gehad voor het alledaagse leven en hoe zich dit uit in nieuwe vormen van IJslands activisme. De meerwaarde voor de bevolking resulteert vooral in het feit dat hun verhalen de landsgrenzen overgaan en een nieuw publiek bereiken. Het geeft een gevoel van erkenning, een blijk van waardering, dat er geluisterd wordt naar de verhalen. Op deze manier wordt de crisis van binnenuit weergegeven en laat het de directe sociale gevolgen voor een samenleving en haar burgers zien. Dit onderzoek honoreert het verzoek van diverse antropologen om mee te bewegen in de hedendaagse antropologie en zich als discipline te verdiepen op het gebied van economische processen. Het onderzoek heeft een kant belicht die nog niet zichtbaar was voor buitenstaanders, het heeft de onzichtbare laag van de samenleving een stem gegeven.

Ondanks dat de crisis desastreuze gevolgen heeft gehad en de levens van vele IJslanders op brute wijze ontwricht zijn, heeft het ook een klimaat gecreëerd waar ruimte is voor hoop en verandering. De crisis in IJsland kent twee kanten: enerzijds is er de schrijnende kant van destructie die relatief onzichtbaar is voor buitenstaanders en anderzijds heeft de crisis een transitie op gang gebracht waar nieuwe kansen voor betrokken burgers liggen. De gevolgen van de crisis zorgen in IJsland voor onrust, onvrede en ongenoegen onder betrokken burgers.

De naïviteit is verloren gegaan, het lot is niet te voorspellen of te voorkomen en juist dat creëert een angstig klimaat (cf. Bauman 2011). Het feit dat burgers geen invloed hebben op bepaalde processen en gebeurtenissen. Wanneer men alle zekerheid in een samenleving verliest, brengt dat een vruchtbare grond voor verandering (Juris 2008:287) wat wordt bevestigd door informanten: “*There is no going back now, which is a start. The end is a beginning.*”⁷⁹

In IJsland was de crisis een eerste aanzet in een proces van *social becoming* (Sztompka 2000:464), het geeft ruimte voor herwaardering en nieuwe initiatieven vanuit de samenleving. Het *ongoing process* waar IJsland zich momenteel in bevindt door het creëren van nieuwe vormen van activisme gericht op duurzame veranderingen, daar plukt de volgende generatie de vruchten van. Dit is niet de enige mentaliteitsverandering die de samenleving tegenwoordig kenmerkt. De verklaring van de crisis wordt veelal gedefinieerd als een crisis van ethiek en moraal, kwesties als: sociaal- economische ongelijkheid, corruptie en de democratie die onder toenemende druk komt te staan. Het alsmaar uitdijende kapitalisme, met bijbehorende corruptietaferelen in IJsland, wordt als grote drijfveer gezien om het winstdenken te stimuleren in plaats van het denken aan de medemens.

Eenzelfde proces vindt in IJsland plaats waar de soevereiniteit van de burger zich verplaatst naar een kleine machtselite. Het winstdenken, de *consumerism* gedachte (Bauman 2011) in combinatie met de overgang van *productivist capitalism* naar *consumerist capitalism* (Barber 2008), maakt dat de middenklasse als het ware is verdampt en de scheiding tussen arm en rijk enorm is toegenomen. Multinationals nemen de rol van machthebbers over door deterritorialisering (cf. Bauman 2011) en winnen macht met als gevolg dat er privatisering van de winst plaatsvindt, terwijl de kosten overblijven voor de burgers.

---

⁷⁹ Citaat uit mijn interview met Marléna, volledig afgekeurd vanwege handicap, op 23-03-2014 in Reykjavik

Kosten die burgers niet kunnen opbrengen, de sociale ongelijkheid vergroot en nadelig blijkt voor de sociale cohesie in het land. Er vinden veranderingen van het normatieve en alledaagse karakter van het dagelijks leven plaats maar ook verlies aan saamhorigheid en stabiliteit. Kenmerken die wijzen op het ervaren van cultureel trauma door de samenleving (Sztompka 2000). De dagelijkse aanwezigheid van de crisis in het publieke domein zorgt ervoor dat het nog steeds erg vers is en dit heeft zijn uitwerking op zowel de coping strategieën van inwoners als op de motivatie voor mogelijk betrokken burgerschap. De twee belangrijkste coping strategieën waarneembaar binnen de IJslandse samenleving zijn *innovation* en *retreatism* (Merton in Sztompka 2000:461).

Het kapitalistisch systeem verliest zijn moraliteit en de scheiding tussen legaliteit en illegaliteit blijkt in de praktijk lastig waar te nemen vanwege de verwevenheid in het dagelijks leven (cf. Nordstrom 2007). In IJsland zijn nepotisme en corruptie diep geworteld in de samenleving met als gevolg dat dit in het dagelijks leven van de IJslanders tot uiting komt: “*Everybody knows about corruption in Icelandic society and the worst thing is that everybody goes along with it.*”⁸⁰ Er is een grijs gebied tussen legaal en illegaal: “*All these people know that economics is a dance of the il/legal: a pas de deux*”(cf. Nordstrom 2007:206). Matti⁸¹ stelt, gesteund door vrijwel de gehele IJslandse bevolking, dat er een *revolution of the mind* nodig is om het diepgewortelde denken over legaliteit en illegaliteit om te buigen naar een manier waarop solidariteit terugkomt in de samenleving, waar het *common good* voorop komt te staan in plaats van *personal interest*. Sunneva⁸² verklaart dat veel IJslanders oprecht geloven in een mentaliteitsverandering, omdat krachten bundelen om corruptie tegen te gaan iets is wat iedereen kan en waar gedeelde motieven elkaar vinden. Dit is juist waarom de IJslandse bevolking zich tegenwoordig richt op een duurzame verandering, een poging tot preventie voor herhaling van een soortgelijke crisis.

---

⁸⁰ Citaat uit mijn interview met Hildur, professor duurzaamheid en tevens medeauteur van het rapport: *Icelandic Economic Collapse: A Systems Analysis Perspective on Financial, Social and World System Links*, op 23-04-2014 in Reykjavik

⁸¹ Citaat uit mijn interview met Matti, professor architectuur, op 04-04-2014 in Reykjavik

⁸² Citaat van Sunneva, een sleutelinformante en tevens voorzitter van *the peace movement*, op 30-03-2014 tijdens een informantendiner in Reykjavik.

De IJslandse bevolking is niet naïef, ze hebben een bepaalde onschuld en vertrouwen verloren in het proces. Dit leidt echter niet tot het verlies van hoop op een beter bestaan. Silja is voor mij de vrouw die het samenspel tussen vertrouwen en hoop het meest treffend heeft kunnen stellen. Ze heeft me op het hart gedrukt om haar boodschap over te brengen, een boodschap waarmee ze hoopt mensen kracht te geven en die tevens als een waarschuwing dient. Ter afsluiting van deze thesis wil ik eindigen met de woorden waarop Silja afscheid van mij nam. Haar boodschap aan de lezers:

“Lilja mín,” klinkt het naast mij op de gebloemde tweezitter waar ik me bevind. “Your research is of great value for us, the thought that someone is listening to us and the thought that someone thinks we are good enough to listen to... But it won’t resolve our problems right away, you can’t and no one can. It helps us in our healing process and in the process of creating awareness, but off course not in our daily live problems that we have to face every day. We don’t trust people anymore but this doesn’t mean that you shouldn’t hope for a better place. You should always try to make the best of things, no matter how bad the situation gets. You should always have hope for the future and fight for what you are worth. You gave us hope, you gave us a voice. But you know what... You can never predict what the future will bring, nor can I. At the time when the crisis has hit us, we felt like heaven had fallen down up on us and guess what... We are still here, alive and kicking. Money doesn’t make people happy, not at all. I know this because I lost everything and I am happy in a strange way. You can’t escape your faith, that’s the only thing that is for sure in life.... Never forget this, trust me on this one.”

Silja⁸³

---

⁸³ Vignet gebaseerd op de boodschap die Silja, een sleutelinformante, mij gaf tijdens onze laatste ontmoeting op 20-05-2014 in Reykjavik

Until you find out it was all a lie....

Referentielijst

Anderson, Benedict

2006 [1983] *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London:Verso.

Appadurai, Arjun

2006 *Fear of Small Numbers: an Essay on the Geography of Anger*. Durham and London: Duke University Press.

Arnarson, Máni met Thorbjörn Kristjánsson en Atli Bjarnason en Harald Sverdrup en Kristín Vála Ragnarsdóttir

2011 *Icelandic Economic Collapse: A Systems Analysis Perspective on Financial, Social and World System Links*. Reykjavik: Háskóli Íslands.

Barber, Benjamin R.

2008 *Shrunken Sovereign: Consumerism, Globalization and American Emptiness*. *World Affairs* vol.170(4):73-78.

Bauman, Zygmunt

2011 *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age*. Cambridge/Malden: Polity Press.

Blee, Kathleen M en Verta Taylor

2002 *Semi-Structured Interviewing in Social Movement Research*. // Klandermans, B. en Staggenborg,S. *Methods of Social Movement Research*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bowler, Gary M. Jr.

2010 *Netnography: A Method Specially Designed to Study Cultures and Communities Online*. *The Qualitative Report* vol.15(5):1270-1275.

Boyes, Roger

2009 Meltdown Iceland: How the Global Financial Crisis Bankrupted an Entire Country. London: Bloomsbury Publishing Plc.

Castells, Manuel

2007 Communication, Power and Counter-Power in the Network Society. International Journal of Communication vol.1:238-266.

Chartier, Daniel

2010 The End of Iceland's Innocence: The Image of Iceland in the Foreign Media During the Crisis. London: Citizen Press.

Chrouch, Colin

2004 Post – Democracy. Cambridge/Malden: Polity Press Ltd.

Della Porta, Donatella

2012 Mobilizing Against the Crisis, Mobilizing for “Another Democracy”: Comparing Two Global Waves of Protest. A journal for social movements vol.4(1):274-277.

DeWalt, Kathleen M & Billie R. Dewalt

2011 Participant Observation: A Guide for Fieldworkers. Plymouth: AltaMira Press.

Eriksen, Thomas Hylland

2007 Globalization: the Key Concepts. Oxford, New York: Berg.

Escobar, Arturo

1992 Culture, Practice and Politics: Anthropology and the Study of Social Movements. Critique of Anthropology vol.12(4):395-432.

Graeber, David

2013 A Practical Utopian's Guide to the Coming Collapse. The Baffler vol.22:23-35.

Gupta, Akhil

1995 Blurred Boundaries: the Discourse of Corruption, the Culture of Politics, and the Imagined State. *American Ethnologist* vol.22(2):375-402.

Habermas, Jürgen met Sarah Lennox en Frank Lennox

1974 The public Sphere: An Encyclopedia Article (1964). *New German Critique* vol.3:49-55.

Hagen, Henneke en Frank Wiering

2014 Tegenlicht documentaire: "We Zijn het Zat". 45 min. VPRO, 24 maart.

Harth, Keith en Horacio Ortiz

2008 Anthropology in the Financial Crisis. *Anthropology Today* vol.24(6): 1-3.

Ho, Karen

2005 Situating Global Capitalisms: A View From Wall Street Investment Banks. *Cultural Anthropology* vol.20(1):68-96.

Juris, Jeffrey S.

2008 *Networking Futures: the Movements Against Corporate Globalization*. Durham and London: Duke University Press.

Kleinman, Arthur met Joan Kleinman

1996 The Appeal of Experience: the Dismay of Images: Cultural Appropriations of Suffering in Our Times. *Daedalus* vol.125(1):1-23.

Kozinets, Robert V.

2010 *Netnography. Doing Ethnographic Research Online*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications Ltd.

Lichterman, Paul

1998 What Do Movements Mean? The Value of Participant-Observation. *Qualitative Sociology* vol.21(4):401-418.

Loftsdóttir, Kristín

2010 The Loss of Innocence: The Icelandic Financial Crisis and Colonial Past.
Anthropology Today vol.26(6):9-13.

Logason, Thorvaldur.

2011 Valdselítur og Spilling: Um Spillingarorsakir Hrunsins á Íslandi Árið 2008.
M.A. Thesis, Department of Social Science, University of Iceland.

McClure, Christopher.

2014 Mental Health and Health Behaviors Following an Economic Collapse: The
Case of Iceland. PhD. dissertation, Department of Medicine, University of
Iceland.

Morris, David B.

1996 About Suffering: Voice, Genre and Moral Community. Deadalus
vol.125(1):25-45.

Munchau Wolfgang

2010 The Meltdown Years: The Unfolding of the Global Economic Crisis. New
York: Mc Graw Hill.

Nordstrom, Carolyn

2007 Global Outlaws: Crime, Money and Power in the Contemporary World.
Berkely: University of California Press.

Nuijten Monique en Gerhard Anders

2007 Corruption and the Secret of Law: A Legal Anthropological Perspective.
Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

Schneider, Nathan

2013 Thank You, Anarchy: Notes From the Occupy Apocalypse. Berkely:
University of California Press.

Stekelenburg, Jacquélien van

2010 Gammacanon (19): Politiek Protest. Elektronisch document,
www.kennislink.nl/publicaties/gedrag-politiek-protest, geraadpleegd op 6 juni 2014.

Stekelenburg, Jacquélien van, met Bert Klandermans en Wilco W. van Dijk

2011 Combining Motivations and Emotion: The Motivational Dynamics of Protest Participation. *Revista de Psicología* vol.26(1):91-104.

Sztompka, Piotr

2000 Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory* vol. 3(4): 449-466.

Tett, Gillian

2009 a Icebergs and Ideologies: How Information Flows Fuelled the Financial Crisis. *Anthropology News* vol.50(7):6-7.

2009 b Lost Through Destructive Creation. *Financial Times*. 9 maart

Tickell, Adam

2000 Dangerous Derivatives: Controlling and Creating Risks in International Money. *Geoforum* 31(1):87-99.

Tsing, Anna

2000 The Global Situation. *Cultural Anthropology* vol.15(3):327-360.

Volkmer, Ingrid

2003 The Global Network Society and the Global Public Sphere. *Development*:vol.46(1):9-16.

Bijlage 1: Sleutelinformantenoverzicht

Arni en Sunneva

Arni en Helga zijn een getrouwd stel van 50 plus, woonachtig in een woophuis in Reykjavik. Ze hebben twee kinderen van dertig plus en twee drie kleinkinderen. Beide kinderen verloren tijdens de crisis beiden hun baan. Zelf behielden ze hun baan en hadden ze tijdens de crisis hun huis afbetaald. Dit neemt niet weg dat zij dagelijks actief zijn in verschillende bewegingen, vooral binnen de *peace movement*. Sunneva is voorzitter van deze vredesbeweging en organiseert maandelijks etentjes en bijeenkomsten. Van jongs af aan loopt dit echtpaar mee in demonstraties tegen oorlog, kernwapens en chemische wapens en zo ook in protestmarsen voor een transparante democratie.

Sif

Sif is de schoondochter van Arni en Sunneva, tevens reserveparlements lid en actief lid van een politieke partij. Naast haar politieke functies is ze moeder van twee jonge kinderen. Tevens is zij actief binnen de *peace movement* maar ook binnen de invalidenvakbond vanwege haar eigen beperkingen door de spierziekte MS. Ten tijde van de crisis verloor haar echtgenoot zijn baan en kregen ze de mogelijkheid om van huis te wisselen. Met financiële hulp van schoonouders konden ze een huis kopen wat uiteindelijk in dit specifieke geval erg goed heeft uitgepakt.

Silja en Ragnar

Gepensioneerd getrouwd echtpaar van 80 plus. Beide woonachtig in het centrum van Reykjavik in een woophuis dat ten tijde van de crisis afbetaald was. Het echtpaar heeft een grote familie met veel kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen. Allen zijn op een andere manier getroffen door onder andere het verlies van banen en het verlies van geld. Beiden zijn erg betrokken bij alle maatschappelijke kwesties in het land en waren zelfs in 2008/2009 veelvuldig aanwezig tijdens de Potten- en Pannenrevolutie. Ragnar en Silja zijn een gewaardeerd echtpaar met een groot netwerk en een goede reputatie binnen de samenleving.

Helgi

Helgi is een getrouwde man van zestig plus met een koophuis vlak buiten Reykjavik. Helgi is tijdens de crisis hard getroffen vanwege zijn leningen en hypotheek in een vreemde valuta. De leningen en zijn hypotheek verdubbelden zich in een paar dagen tijd terwijl zijn salaris gelijk bleef. Hij behield zijn baan maar werkt 60 uur per week om de basis van zijn bestaan te dekken qua kosten en zelfs dat is niet genoeg.

Karl

Karl is een getrouwde man van vijftig plus met twee volwassen kinderen woonachtig in Reykjavik. Het gezin heeft het land voor een aantal jaren verlaten maar is acht jaar geleden weer teruggekeerd. Karl is een corruptie-expert en houdt zich bezig met *the dark side* van de IJslandse samenleving. Hij werkt voor zichzelf en wisselt tussen een werkeloos bestaan en het hebben van een baan. Hij is geliefd of gehaat binnen de samenleving vanwege zijn kennis met betrekking tot hoog sensitieve onderwerpen.

Gummi

Gummi was een van de leiders van de Potten- en Pannenrevolutie in 2008/2009. Hij is woonachtig met zijn echtgenoot en beide in de leeftijdscategorie 50 plus. Ten tijde van de crisis was hij zelfstandig ondernemer en deed hij projectwerk. Zijn echtgenoot had een betaalde functie. Hun levensstandaard is na de crisis sterk gedaald. Waar hij voorheen veel reisde, is daar nu weinig financiële mogelijkheid toe. Alledaagse activiteiten als boodschappen en uitgaan zijn sterk verminderd vanwege het geldverlies.

Bijlage 2: Informantenoverzicht

Naam	Leeftijd	Beroep
Marléna	70+	Directrice van een armoedebestrijdingsorganisatie
Mattiás	30+	Volledig afgekeurd vanwege handicap
Dísa	40+	Volledig afgekeurd vanwege handicap
Finnur	20+	ME agent (tevens actief tijdens de protesten in '08/'09)
Atli	40+	ME agent (tevens actief tijdens de protesten in '08/'09)
Ellí	20+	ME agent (tevens actief tijdens de protesten in '08/'09)
Ólöf	40+	Een van de teamleiders van de ME agenten op Austurvöllur ten tijde van de protesten in '08/'09
Sturla	30+	Afdelingshoofd
Erling	30+	Assistent afdelingshoofd
Jónas	40+	Politiecommissaris
Örvar	50+	Sociaaldemocraat, sinds 1991 parlements lid en bekleed sinds 2007 t/m 2013 onafgebroken diverse ministerposten.
Háanna	30+	Partijleider, parlements lid sinds 2007 en bekleed sinds 2009 t/m 2013 onafgebroken diverse ministerposten.
Omar	40+	Sociaaldemocraat, sinds 2007 parlements lid en sinds 2009 t/m 2011 onafgebroken diverse ministerposten.

Anna	20+	Journalist bij een IJslands dagblad
Sindri	50+	Literatuur- en romanschrijver
Hildur	50+	Professor duurzaamheid aan de universiteit van IJsland en medeauteur van het rapport: <i>Icelandic Economic Collapse: A Systems Analysis Perspective on Financial, Social and World System Links</i>
Lára	40+	Professor culturele antropologie, tevens auteur van wetenschappelijke antropologische literatuur.
Matti	40+	Professor architectuur en tevens afgestudeerd aan de London school of Economics and Political Science.
Stebbi	50+	Momenteel werknemer bij een toeristeninformatiebureau, voor en tijdens de crisis echter filmregisseur en documentairemaker
Brynja	50+	Zelfstandige in de kledingmakerij.